

**Peleni Galue Fehoahoani tau Akoakoga
[Learning Support Action Plan]
2019 ki te 2025**

Matakupu i loto

Kupu Tomua mai na Minihita	3
Otootoga mai te Pulega	6
VAEGA 1: Ko ki tatou kua i fea nei?	15
VAEGA 2: Fakamuamuaga Tāoga 2019 – 2025.....	23
Fakamuamuaga 1: Na Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga	24
Fakamuamuaga 2: Iloilo ma vave matau na manakoga fehoahoani tau akoakoga	26
Fakamuamuaga 3: Fakamalohia te vave fai o he galuega fehoahoani	30
Fakamuamuaga 4: Ko na fehoahoaniga tāoga mo na tamaiti ma na tupulaga talavou neurodiverse	33
Fakamuamuaga 5: Tautali ki na manakoga tau akaokoga o na tamaiti ma na talavou e talenia	37
Fakamuamuaga 6: Fakaleleia na akaokoga mo fanau ma na talavou e tau olo kehe ma na ākoga	40
VAEGA 3: Ko na atiakega fehoahoani.....	43
PEPA FAKAOPOOPO 1 [ANNEX]: Otootoga o na Manatu Fakaali i na Talanoaga	48
Ko na Hini Kautū	48
Fakamuamuaga 1: Fakalelei atili na auala e hukehuke ai na fanau ma tupulaga talavou mo na manakoga tau akaokoga.....	49
Fakamuamuaga 2: Ke fakamalohia te lahi o na fehoahoaniga mo na tamaiti ma fanau e ie ni manakoga fakaopoopo tau akaokoga	49
Fakamuamuaga 3: Fakalelei na auala e tautali ai te hihitemi akaokoga	50
Fakamuamuaga 4: Fakamautinoa e fakataunuku na fehoahoaniga tau akaokoga mo na kaukaunaga fakaopoopo	50
Ni vaega i loto o he kikilaga lautele.....	51

Kupu Tomua mai na Minihita

Ko na tagatānuku Niu Hila e fofou ki he hihitemi akoakoga, e mafai ai ia tamaiti ma tupulaga talavou ke fai hao i loto o na akoakoga, ma akoakogia ma fakamanuiagia ai, e tuha pe ni ā o latou manakoga. Ko ki tatou e fofou ke fauhia te hihitemi akoakoga pito hili te lelei i te lalolagi mo na tino Niu Hila uma, ma haunia ai ni koga ma ni hikomaga tau akoakoga kehekehe, ke tautali atu ki na manakoga o na tamaiti ma na fanau talavou, ma o latou mātua ma kāiga.

E fokotahi te tamaiti mai loto o na tamaiti e tokalima, e manakomia ni itukaiga fehoahoaniga fakaopoopo mo to latou akoakogia. E ono mafua ieia vaega ona ko te hē katoatoa o te malohi, na faigatā tau akoakoga, na vaivaiga, na fakafitauli o te tino pe ko te mafaufau, pe ko ni fakafitauli tau te amio. Ko te tokalahiga o na tamaiti ma tupulaga talavou (99.5%) ienei e olo ki na ākoga i o latou koga, ma na ākoga Māoli, mā ko te tokalahiga o na tamaiti ienei e olo ki na ākoga kamata ma na kōhanga reo.

Ko na fanau ma na tupulaga talavou ienei, ko he vaega o te hikomaga felanulanuaki fakatenatula i loto o hō he hikomaga akoakoga. E iei to tatou tiute, ko te fakamautinoa e tautali e te hihitemi akoakoga o latou manakoga. Ko ietahi tamaiti ma na fanau talavou e iei o latou manakoga tumau, e manakomia ai te lagolago fakaauau i loto o a latou akoakoga; kae ko ietahi tamaiti e manakomia oioti te lagolago hē tumau mo he taimi pukupuku i ni taimi fakapitoa, e ve ko na taimi e hui ai na ākoga.

E iei na moemitiga o te Faigamalo tenei mo he hihitemi akoakoga tāoga, e lagona ai e te tamaiti te logotonu, ko ia e i loto o te hikomaga, e agai ki mua te taumafai; ko he koga e malu puipuia ma fakaleleia atili ai o latou olaga; ko he koga e akoakogia pea i te olaga o aho uma; mā ko he koga e maua ai e na tamaiti ma na tupulaga talavou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, te lagolago talafeagai i te taimi tatau ai. E tāua te iei o te mautinoa i na fanau ma na tupulaga talavou ma o latou kāiga ma na kaukāiga, e mafai ke auhia ienei taumafaiga i hō he kaukaunaga ākoga kamata ma na kōhanga reo, na ākoga pe ko na ākoga Māoli e ākoga ai a latou fanau.

Ko ki matou e tutū malohi ke fakamautinoa te maua e na tamaiti ma na tupulaga talavou e hē katoatoa te malohi, te lagolago e ki latou manakomia, ke akoakogia ma fakamanuiagia ai. Kua ki matou maua na fautuaga mai he vaega tokaitiiti e tautali mai, kaemaihe lava na mātua, agai ki te kupu ‘hē katoatoa te malohi,’ e foliga mai kua fakamamafa ai na vaivaiga o te tamaiti pe ko te fanau talavou. Ko teia, kua kave kehe ai e ki matou te hē katoatoa te malohi mai te igoa o te peleni, kae e hē kavakehea ai te fakatāua. Ko te lagolago mo ki latou e hē katoatoa te malohi, e lalaga fakatahi i loto o te peleni ma na fakatinoga e fakamuamua. I te kavakehega o te ‘hē katoatoa te malohi’ mai te igoa, ko ki matou e talitonu ko te tokalahiga o ki latou e hē katoatoa te malohi, e hē kikila ki te kupu ‘hē katoatoa te malohi’ ko he kupu fakavaivai, kae ko he fakaaliga o te fakahinomaga ma na kehekehega.

Ko kimatou foki e naunau ke galulue fakatahi ma ietahi tino, ke fakamatea te gagana e tatau ke fakaaogā ke fakamatala ai te hihitemi e fofou ki tatou kiei, i he auala e talia ai na faiga fou.

Ko te Fakanauga 1 o te New Zealand Disability Strategy [Peleni a Niu Hila mo ki latou e hē katoatoa te malohi]: “ke maua e ki tatou he akoakoga e hili atu te lelei, ma auhia ai o tatou moemitiga ka koi ola ki tatou.” Ko te Peleni Galue Fehoahoani ki Akoakoga [ko te Peleni Galue tenei] ka fakamakeke ai te lagolago a te hihitemi akoga ki te fakanauga tenei, ma mafai ai ki tatou ke fakaleleia o tatou tiute e tuha ma te United Nations Convention on the Rights of Disabled Persons [Maliliega a Malo Kaufakatahi ki te Aiā Tatau a na Tino Hē Katoatoa te Malohi].

Ko ki matou e tutū malohi ke fakamautinoa te fakatāuagia e te hihitemi akoakoga o na koa Māoli, fakatahi ai ma ietahi koa; ma fakatūmaugia pea na folafolaga a te Faigāmalo i lalo o Te Tiriti o Waitangi, kae ke mautinoa ai na avanoa tutuha ma na fakanauga mo na tino Māoli. E amanakia e te hihitemi te manakoga ke puipui na koa, e vē ko te Gagana Māoli, ma fakatāuagia te teumalu fakalelei e na iwi ma na tino Māoli. Ko te mautinoa e aofia te Te Ao Māori i te fakatinoga o tenei Peleni Galue, ko he vaega tāua lele i te fakataunukuga o ienei folafolaga.

I te tauhaga 2016, na iei ai he Komiti Iloilo ki te Fakamaumauga ma na Fehoahoaniga mo Tamaiti ma Tupulaga Talavou e maua i te Dyslexia, Dyspraxia and Autism Spectrum Disorders, i loto o na ākoga maulalo ma na kolihi. E ki matou lagona e iei na auala hē tāmau toe fehuihuiaki, e fakatino e na ākoga, ke tautali atu ai ki na tamaiti ākoga e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga. Ko te mafai ma te agavaka o na faiakoga, na faiakoga fehoahoani ma ietahi hoa fehoahoani fakapitoa, e kehekehe mamao lele mai te tahi ākoga ki te tahi ākoga.

I te lipoti a te Komiti Iloilo na fakamamafa ai te tāua o te hikitia o na agavaka o na faiakoga, ma te fakamatea vave o na manakoga fehoahoani tau akoakoga. Ko he kalaga foki tenei mo ni fehoahoaniga ma ni kaukaunaga e hili atu, mo na tamaiti ma na tupulaga talavou neurodiverse e feoloolo na manakoga, kae e ono olo kehe mai te ākoga, ma o latou mātua ma na kāiga.

E fakaopoopo lā ki te iloiloga a te Komiti Iloilo, ko te Peleni Galue tenei na fauhia e te fia hefulu afe o tagatānuku Niu Hila, na kaufakatahi i te Kōrero Mātauranga Education Conversation [Talanoaga tau Akoakoga Kōrero Mātauranga]. Kua fakalogo ki matou ki na lagona o na tamaiti ma na fanau talavou, na mātua ma na kaiga, iwi, na tino Maoli, na tino Pahefika, ma na tino o ietahi atunuku, vena na tino hē katoatoa te malohi, ma na tino e iei o latou manakoga fakapitoa tau akoakoga. Ko na faiakoga, na kaiako, na polōfeha, na takitaki ma na tino popoto tau akoakoga, nae fakahoa o latou iloa ma o latou manatu mo te agai ki mua.

Na kikila te Ministry of Education [Matāeke o Akoakoga] ki te ata fakatakitaki o te Peleni Galue mo te Hē katoatoa o te Malohi ma na Fehoahoani tau Akoakoga [Disability and Learning Support Action Plan]; ma maua mai ai ni fehoahoaniga auiliili ki te tatau o te galuega e taufai, mā pe vehea te fakatelega agai ki mua. Ko te Peleni Galue tenei e fakahoa atu ai na fakaleleiga, e fofou ki matou ke fakatino mo na fehoahoaniga tau akoakoga; fakatahi ai ma te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga] tē e fakagalue nei, na fauhia i luga o na fautuaga tāua a te Komiti Iloilo.

E lahi na galuega e fakatino nei i loto o te hihitemi akoakoga ma ietahi matāeke, ka fehoahoani lahi lele ki na fakafitauli na fakahula i te fakatalatalanoaga. E ono ia vaega kua fakamatea e ki matou e tatau ke fakamuamua, e manatu ki matou ka iei ai na huiga lalahi i na tauhaga e hohoko mai, ki te fakaleleiga o na fehoahoaniga tau akoakoga. Ko na vaega la ienei:

1. ke iei ni Learning Support Coordinators [Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga] i loto o na ākoga ma na ākoga Māoli
2. he faiga ke mafai ai e na faiakoga oi matea ma tautali atu i he taimi vave, ki na manakoga fehoahoani tau akoakoga o na tamaiti
3. ke fakamalohia te vave fai kiei o ni fehoahoaniga
4. ke iei ni fehoahoaniga fakaopoopo kae mafai ke fehuihuiaki, ke lagolago ai na tamaiti ma na tupulaga talavou e neurodiverse
5. ke fakalahi ni auala ke lagolago ai na tamaiti ma na tupulaga talavou e talenia
6. fakalelei na akoakoga mo na tamaiti ma na tupulaga talavou, e ono olo kehe mai na akoakoga.

E fakatāua foki e te Peleni Galue tenei na tahī taumafaiga i loto o te Matāeke o Akoga ma ietahi matāeke o te Malo, e fehoahoani lahi ki te hihitemi ākoga i te lagolago ki na tamaiti ma na fanau talavou, ke akoakogia ma tautali atu ki o latou malohiaga, na mea e fiafia kiei, na manakoga, na fakahinomaga, na gagana ma na aganuku.

Ko te peleni tenei ka fakaauau pea oi iloilo ma toe fakaleleia atili. Ko na galuega ka fakaauau pea, fakatahi ai ma na huiga e mulimuli mai ai. E ono iei ni fakatinoga e hē tākua i kinei, kae e ono hula ka koi fakaauau tenei fakamoemoe.

Ko ki matou e tutū fakatahi ke takimua i na fakaleleiga e manakomia mo te tatou hihitemi akoakoga, kae ke aogā mo a tatou fanau ma tupulaga talavou.

Ke ola, ke makeke, ke loto lahi, mo ki tatou uma.

Afioga Chris Hipkins

Afioga Tracey Martin

Minihita o Akoakoga

Minihita Lagolago o Akoakoga

Otootoga mai te Pulega

E fokotahi te tamaiti mai loto o na tamaiti e tokalima, e maua e ki latou ni fehoahoaniga fakaopoopo i to latou akoakogia, i loto o a latou akoakoga. Ko te manakoga ke lagolago lelei na tamaiti ma na fanau talavou e hē katoatoa lelei te malohi, fakatahi ai ma ki latou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, ko he manatu kua talia fakamua e tagata. Ko he maliliega lahi tenei i te matāeke o akoakoga ma na Tinofaihea kautū [main shareholders], ki na mea e fakamuamua oi fakaleleia atili ma fakatāua.

Tino e taulāmua mo na huiga

I te tauhaga 2016, na tuku atu ai na fautuaga a te komiti iloilo, ke fakaleleia te fakamateaga ma te lagolago mo na tamaiti ma na fanau talavou e maua i te dyslexia, dyspraxia, and autism spectrum disorders. Ko te mafuaaga o te iloiloga a te komiti, ke onoono pe lelei te lagolago a te hihitemi akoakoga ki na tamaiti e iei na manakoga tau akoakoga, ki latou e hokotaga ma te dyslexia, dyspraxia and autism spectrum disorder i loto o na ākoga maulalo ma na kolihi.

Ko te fakaikuga a te Komiti Iloilo, e lahi te galuega e manakomia ke fakatino ki:

- fauhia na agavaka o na faiakoga, ke fetaui ma na manakoga kehekehe tau akoakoga
- ke vave matea na manakoga fakaopoopo tau akoakoga o na tamaiti ma na tupulaga talavou
- ke fauhia ni fehoahoaniga ma ni kaukaunaga fou toe tāoga mo tamaiti ma na tupulaga talavou, ma o latou mātua ma na kāiga; ki latou iē e hē agavaka mo na kaukaunaga e iei i te taimi nei, ma ki latou e hē talia o latou manakoga, ma/pe ki latou e ono olo kehe mai na akoakoga.

Na lahi lele a matou fakatalatalanoaga na fai, mā na ki matou lagona hō lele te iei o te fakamuamua a na tino ki:

- he tulaga faigaluega i loto o te ākoga mo he tino e naunau toe loto fehoahoani ki akoakoga, e fakamautinoa e ia e maua e na tamaiti te lagolago e ki latou manakomia
- te vave matea o na manakoga fehoahoani tau akoakoga, ma na auala e vave fofō ai, e aofia ai na tamaiti talenia [giftedness], dyslexia ma dyspraxia
- ke fakaleleia na koleniga ma fakatamaokaiga na faiakoga ma ietahi tahi tino akoako, ke mafai ai ki latou ke tautali atu ki na manakoga o na tamaiti ma na fanau talavou uma
- na fakaleleiga ke fehoahoani ai ki na tamaiti ma na tupulaga talavou e maua i te dyslexia, dyspraxia, autism spectrum disorder ma ietahi manakoga fehoahoani tau akoakoga, kae e hē talia i te Ongoing Resourcing Scheme [Hikimi Tamaokaiga Fakaauau].

Ko te otootoga o te hukehukega o na tali na tuku mai ki te Matāeke o Akoga [te Matāeke], e fakapipiki atu i tua i te Pepa Fakaopoopo [annex 1]. Ko te hukehukega katoatoa o na tali, e maua i te: <https://conversation.education.govt.nz/conversations/learning-support-action-plan>

Fau i luga o na huiga i te taimi nei, ma na atiakega fou

Ko te Peleni Galue Fehoahoani ki Akoakoga [te Peleni Galue tenei], kua tuku fakatahi ai e te Matāeke na lagona mai na stakeholder [Tinofaihea] ma na kaukaunaga ākoga kamata ma na kōhanga reo, na ākoga ma na ākoga Māoli. E fauhia foki te Learning Support Delivery Model [Taki] fou, na fakavae i luga o na manatu o na mātua, na kāiga, na faiakoga ma na hui o ki latou e hē katoatoa te malohi i te 2015 ma te 2016.

Ko te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga] kua tukufakatahia uma ai na kaukaunaga ākoga kamata ma na kōhanga reo, na ākoga ma na ākoga Māoli, ma na tahi ofiha o te Malo ma na service providers [fakatino tautuaga]; kae ke matea ma tautali atu ai ki na manakoga fehoahoani tau akoakoga o na tamaiti ma na tupulaga talavou i o latou kogāfenua. Ko te Taki tenei ka kehekehe lava na levolo ka fakatino ai i na koga o Niu Hila katoa, kamata mai te fakaikuga o te 2019.

Ko te Peleni Galue tenei, e fauhia i luga o na kaukaunaga fou mo na fanau talavou ma o latou kāiga na kamata talu mai te 2017, fakatahi ai ma na fakatinoga fou toe tāua i na fehoahoaniga tau akoakoga, e aofia ai te \$283.8 miliona i na fakatupega fou [ova i te fa tauhaga] e vē ona fakahalalau ia Me 2018.

Ko na huiga lalahi ki te hihitemi akoakoga, ka fakalelei atili ai na fehoahoaniga tau akoakoga
Ko te Government's Education Work Programme [Polokalame Galuega tau Akoakoga a te Malo], kua ki latou faia ni huiga ki te hihitemi, ke tautali ai ki na manatu fakatū na tuku mai; ma lagolagogia ai te fakatinoga o tenei Peleni Galue.

Ko na vaega kautū ienei ko te Tomorrow's School; Curriculum, Progress and Achievement; Education Workforce Strategy; Early Learning Strategic Plan; National Certificates of Educational Achievement [NCEA] Change Package; refresh of Ka Hikitia; the Action Plan for Pacific Education; and the Reform for Vocational Education. Ko na vaega takitahi uma ienei e fakamamafa e ki latou te tulaga tutuha, ma e kikila ki na fakafitauli mai he kikilaga a na tamaiti ma na fanau talavou e hē katoatoa te malohi, ma ki latou e iei o latou manakoga fehoahoani tau akoakoga; mā e hakilikili ki na lagona o na tino hē katoatoa te malohi.

Kua fakaali mai e te New Zealand Disability Strategy [Peleni Niu Hila mo te Hē Katoatoa o te Malohi], na itu kua fakaleleia ai e te Malo o tatou tiute i lalo o te *United nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities* [Maliliega a Malo Kaufakatahi i te Aiā Tatau a na Tino Hē katoatoa te malohi]. Ko te Peleni Galue tenei ka fehoahoani lahi ke fakamautū ai te lagolago e te hihitemi, o na fakanauga tau akoakoga [Fakanauga 1] o te Disability Strategy [Peleni mo Ki Latou E Hē Katoatoa Te Malohi]. Ko te Peleni Galue tenei ka fakamalohia ai te fehoahoani a te hihitemi

akoakoga ki moemitiga fakamua o te Malo. Ko na moemitiga ienei e maua i loto o te New Zealand Disability Strategy [Peleni Niu Hila mo te Hē Katoatoa o te Malohi] 2016 ki te 2026¹, te Disability Action Plan [Peleni Galue mo te Hē Katoatoa o te Malohi] 2019 ki te 2022, na galuega e fakatino nei ki te Disability Support System Transformation [Huiga Hihitemi lagolago mo te Hē Katoatoa o te Malohi]², Whāia te Ao Mārama [Peleni Galue Māoli mo te Hē Katoatoa o te Malohi]³ ma te Faiva Ora 2016 to 2021 [Peleni Fakamua Pahefika mo te Hē Katoatoa o te Malohi].

Ko na fakatinoga i loto o na Fakamuamuaga takitahi, e fakamoemoe ke fakamautinoa ai ko na tamaiti ma na fanau talavou uma eiei pe, e kaufakatahi, ma e fanofano ki mua a latou akoakoga, ke tāoga ma fakaleleia ai te olaga mo tagata uma; ma fakamautū ai te kaufakatahi o latou kāiga ma kaukāiga, oi lagolago a latou akoakoga.

Ko te kitea vave o na manakoga fehoahoani tau akoakoga, ma te tafapili toe faigofie o na auala ki na fehoahoaniga, ka fehoahoani lele ki na tamaiti ākoga uma ke auhia ai o latou fakamoemoega. Ko te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga] ka fehokotaki ai he fakaputuga o na ākoga ma na kaukaunaga ākoga kamata, ma ietahi fakalapotopotoga, ke fakamatea ma galulue fakatahi ke tautali ki na manakoga fehoahoani tau akoakoga uma i loto o te kominiuti.

Eiei na fakatinoga i loto o na Fakamuamuaga takitahi, e kikila ai ki te toka ma te agavaka o na faiakoga ma ietahi tino akoako, ma na lihōhi ma na takiala e ki latou maua, ke fehoahoani ai ki na tamaiti ma na fanau talavou ke akoakogia. Eiei te fakatāua ke fakalelei na huiga i loto o hō he hikomaga tau akoakoga; mai te ākoga kamata ki te ākoga maulalo, mai te ākoga maulalo ki na kolihi; e vena foki mo na tino talavou i te peleniga ma te hauniuni mo te olaga i tua atu o na kolihi.

E 6 ia Fakamuamuaga o te Peleni Galue tenei

Fakatahi ai ma na huiga lalahi eiei i te taimi nei, ko te Peleni Galue tenei e aofia ai na Fakamuamuaga e ono, e tautali atu ai ki na fautuaga a te Komiti Iloilo vena ma na lagona fakaalia na tuku mai ki te Matāeke.

¹ E tuha ai ma te maliliega a te Kapaneta, kua tuku mai ai e na tino hē katoatoa te malohi, ni fakaililo e lima, ke fua agai kie i ki matou te tino mai o na fakanauga tau akoakoga i te New Zealand Disability Strategy [Peleni Galue mo te Hē Katoatoa o te Malohi]. Ka onoono e ki matou pe vehe ona fakaaogā ienei fakaililo, ke malamalama ai ki te tulaga lelei kua ie, i he kikilaga mai a na tamaiti ma na tupulaga talavou, ma o latou kāiga ma kaukāiga.

² Ko te Disability Support System Transformation [Huiga Hihitemi lagolago mo te Hē Katoatoa o te Malohi] tē e takimua ai te Matāeke Ola Malolo [Ministry of Health], ka fakamautinoa ai mo na tino hē katoatoa te malohi ma o latou kāiga ma kaukāiga, te lahi o na filifiliga ma te haolotoga ka ki latou maua.

³ Ko te galuega tenei e takimua ai te Matāeke Ola Malolo, e fehoahoani ai ki na tino hē katoatoa te malohi ke auhia o latou mokomokoga, ma fakaitiitia ai na faigatā e feagai ma ki latou.

Fakamuamuaga 1: Fakatūga o he tulaga faigaluega mo he Learning Support Coordinator [Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga] i loto o na ākoga ma na ākoga Māoli

Ko te vaega muamua o na Learning Support Coordinator [Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga], e toka 600 ma e galulue tumau, ka kamata oi faigaluega mai ia Ianuali 2020. Ko na Tino Fakahoa ka galulue mo te fauhia o na agavaka fehoahoani tau akoakoga o na faiakoga; fakamatea ma fuafua na manakoga mo na tino hē katoatoa te malohi, ma na manakoga fehoahoani tau akoakoga o na tamaiti ma na fanau talavou i loto o na ākoga pe ko na ākoga Māoli; ma takimua ai ki latou i ni fakatalatalanoaga a te ākoga ma na mātua ma na kāiga. Ka mafai e na Learning Support Coordinator [Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga] oi galulue fakatahi i he fakaputuga o na ākoga; ma hokohoko atu ai ki te lahi o na fehoahoaniga fakapitoa, e auala mai i te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga].

Ko ki matou ka galulue ma te matāeke akoakoga ma te matāeke o na tino hē katoatoa te malohi, na mātua ma na kāiga, ke fakamautinoa ai e holoholo lelei te tulaga o te Tino Fakahoa; fakatahi ai ma te tukutonu o na hihitemi, na taki ma na fakatinoga e tatau ai.

Fakamuamuaga 2: Fakamalohia te iloilo lelei, kaemaihe te vave kitea o na manakoga fehoahoani tau akoakoga

Ka galulue fakatahi te matāeke akoakoga, na tino Māoli, na tino Pahefika, ma na key stakeholders [Tinofaihea kautū], ke fauhia he meafaigaluega ke iloilo ai, ke vave matea ai na manakoga tau akoakoga [kae hē ko ni iloiloga aloakia o nietahi vaega fakapitoa].

Ka fakatino tenei fuafuaga i te ake atu ki na ākoga, ma taukikila ai mo na tamaiti dyslexia, dyspraxia, ma na tamaiti ma na tupulaga talavou talenia. Ko te fakatinoga o tenei iloiloga i na ākoga kamata, vena ma na tupulaga talavou, ka feagai tena ma te Matāeke Ola Malolo [Ministry of Health].

Ko na meafaigaluega foki ienei e tatau ke talafeagai ma na aganuku, mā e afifī ai i loto na Iloa Faka-Māoli [Māori concepts] e vē ko te Pulepulega, te kāiga, na gafa, te aganuku ma te tāua o te tagata. Ko ki matou e fakamoemoe, ke maua tenei meafaigaluega i te Gagana Māoli ma te New Zealand Sign Language [Gagana Gūgū Niu Hila].

Fakamuamuaga 3: Fakamalohia te vave fakatino o he fehoahoani

Ka fakamatea e ki matou te feololo, te lahi ma nietahi itukaiga kaukaunaga fakaopoopo e manakomia ke fehoahoani ai ki na fanau. E aofia i te vaega tenei te kikila ki ni fakamatatalaga ma ni fehoahoaniga e manakomia e na kāiga; ma ka fakaaogā ai loa te kaukaunaga fou na kamata i te 2017 mo na fanau tamaiti, vena te fakatupega fakaopoopo na maua i te 2018, ma te kamatalia o te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga].

Ka galulue fakatahi te Matāeke ma ietahi fakalapotopotoga ke hokohoko takau ma fetukutukunaki, i na kaukaunaga ma na fehoahoaniga e ki latou tukuatua. I te taimi nei, ko te Matāeke koi galulue i te vaega tenei, ko he vaega o te Mana Whaikaha – ko te MidCentral Prototype [Fakatakitakiga Kogāloto] mo na huiga i te hihitemi mo te hē katoatoa o te malohi, e takimua ai te Matāeke Ola Malolo.

Ko te Matāeke e galulue foki ma Te Kōhanga Reo National Trust [TKRNT], ke peleni ma fakahoa fakatahi atu e ki laua he fakaaliga fakamāina, ke fakamautū ai te malamalama [ma fiafia oi hakili] o na faiakoga, na mātua ma na kāiga ki na fehoahoaniga tau akoakoga [kaemaihe lava ki na uiga, te tautala ma te gagana/fehokotakiga ma te autism].

Fakamuamuaga 4: Fehoahoaniga ma na kaukaunaga fetukutukunaki mo na tamaiti ma na tupulaga talavou neurodiverse

Na fakamatea e te komiti lloilo te manakomia o ni tautuaga ma ni kaukaunaga tāoga mo na tamaiti ma na fanau talavou neurodiverse, venā ma o latou mātua ma kāiga, na faiakoga ma ietahi tino akoako. E tāua lele te vaega tenei mo ki latou e feololo na manakoga.

Ko ki matou ka galulue fakatahi ma he vaega o faiakoga ma na mātua, e aofia ai na kāiga Māoli ma na mātua Pahefika, ke fakamatea na meafaigaluega ma na lihōhi mo na faiakoga ma na mātua, e tautali lelei ai na manakoga o na tamaiti ma na tupulaga talavou neurodiverse. E peleni e ki matou he fehoahoaniga fetukutukunaki mai na tino popoto fakapitoa, e fakavae i luga o na polokalame ma na fehoahoaniga e iei i te taimi nei.

Fakamuamuaga 5: Tautali atu ki na manakoga tau akoakoga o na tamaiti ma na fanau talavou e talenia

E tāua lele te amanakia ma te lagolago ki na itu kehekehe o te giftedness [talenia]. E hē veake kafai e talenia, oi veake ai ko te akoakogia e faigofie mo ienei fanau ma tupulaga talavou. Ka fakalahi e ki matou na auala ki na avanoa tau akoakoga, mo na tamaiti ma na talavou talenia, i he fehoahoaniga kamata e maua i loto o te 2019; fakatahi ai lā ma te lagolago mai a na tino popoto ma na tinofaihea [stakeholders] e aofia ai na mātua ma na kāiga.

Fakamuamuaga 6: Fakaleleia o na akoakoga mo na fanau ma na tupulaga e tau olo kehe ma te ākoga

Ko te olo kehe ma te ākoga, e lahi tona āfiaga mataloa ki te ola malolo ma te olaga o na tamaiti ma na fanau talavou. Ko ki matou e galulue ma te matāeke akoakoga, na tino Māoli, na tino Pahefika, ma ietahi tinofaihea kautū [main stakeholders], ke peleni fakatahi he fehoahoaniga tāoga toe fetukutukunaki; ke taofia ai te olo kehe mai o na fanau ma na tupulaga talavou mai na ākoga; ke fakaleleia atili ai te lagolago mo ki latou e manakomia; ma fakamautū lelei te lagolago, ke iku manuia ai te toe foki mai ki te ākoga.

Ko ietahi taumafaiga ke fakalelei na fehoahoaniga tau akoakoga

Ko ietahi galuega e fakaleleia ai na fakanauga tau akoakoga ke hili atu, mo ki latou e hē katoatoa te malohi, ma ki latou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, e aofia ai:

- **Ke malamalama i te aiā tatau ke ake ai ki te akoga, ma maua te akoakoga:** Ko ki matou ka galulue fakatahi ma na kulpu i loto o te matāeke o akoakoga ma te matāeke o te hē katoatoa o te malohi, ma na kulpu a na mātua, ke fauhia ai te iloa ma te malamalama o na komiti fakatonu [board of trustees] ma na takitaki o na ākoga agai ki te aiā tatau a tamaiti ma tupulaga talavou; ki latou iē e hē katoatoa te malohi, pe manakomia te fehoahoani fakaopoopo tau akoakoga, ke ake ai ki he akoga, ma maua ai te akoakoga mai na ākoga i o latou kogāfenua.
- **Fakaleleiga o na agavaka ma na mafai o faiakoga:** Ko ki matou ka fakamamafa te matou kikila ki te akoakogia o faiakoga, te akoakoga ma te fakaolaolaga fakapitoa, ke fakaleleia atili ai te akoako atu, ke lagolago ai na tamaiti ma na tupulaga talavou e iei o latou manakoga fehoahoani tau akoakoga.
- **Ola Malolo:** Ko ki matou e galulue ma fakaaogā na polokalame e iei i te taimi nei, ke fakalelei ai na fehoahoaniga e puipua ma fakamakeke ai te ola malolo, ke puipua mai na hauāga [bullying prevention] ma te ola malolo o te mafaufau [mental health]. Ko na fehoahoaniga ienei, ka atafia ai he kikilaga faka-Māoli agai ki te ola malolo⁴; mā ka tautali atu ai lā ki na fakafitaui o te ola malolo e feagai ma na tino Māoli i loto o te hihitemi ākoga, e aofia ai te fakamā, fakailogatino ma te fakailogalanu.
- **Fakaleleia te fakahoa atu o na fakamatalaga ma na fakamaumauga:** Ko ki matou ka taumafai oi tukufakatahi na fakamatalaga o na tamaiti ākoga takitahi, ki he koga e fokotahi; ma mafai ai ke kitea he ata o na manakoga tau akoakoga o na fanau ma na tupulaga talavou i te ākoga, te kogāfenua ma te atunuku katoa. Ko te peleni lelei o he fauhaga o fakamatalaga,

⁴ Mo he fakatakitakiga, na fautuagia e Te Kōhanga Reo National Trust te tatau ke opotia na faiga fakatagatānuku, ke malamalama ma fehoahoani ai ki te ola malolo o te tagata. Ko te fauhaga tenei e aofia ai te pou tuawhā: e fakamamafa te kikila ki te ola malolo o a tatou makopuna ma o latou kāiga, e fakaigoa ko te ā-wairua [agaga], ā-whatumanawa [lagona], ā-tinana [tino], ā-hinengaro [mafaufau].

e mafai ke tāofi ai na aiātatau a na tamaiti ma na fanau talavou, na kāiga ma na kaukāiga uma.

- **Fai ke lelei na hokotaga:** E lahi na avanoa e mafai ke kui ai i he auala e haunia ma peleni lelei, ki te hokotaga katoa o na kaukaunaga tau akoakoga, e i loto ai te fehoahoani tau akoakoga. Ko te vaega ia e aofia ai na itukaiga kaukaunaga tau akoakoga kehekehe, e avanoa mo na mātua ma kāiga i na nuku ma na kogāfenua, mai na potuakoga i na ākoga i na koga, na ākoga nofonofoga faka-Māoli, ko na ākoga fano i te hatelite, na ākoga fakapitoa, na ākoga i na kāiga, na koga mo ki latou fia maua te fehoahoani, ma ietahi kaukaunaga fehoahoani tau akoakoga.
- **Ko te ofi atu ki loto o na ākoga, ma na lakahaga ki fafo mai o te ākoga:** Ka fakamatea ma fakalelei na vaivaiga, kae ke tumau pea te lagolago ma na fakatupega, i te omamai o na tamaiti mai te ākoga kamata ki na ākoga. Ko ki matou foki ka galulue ke fakamautinoa te iei o na fehoahoani talafeagai, ke fakafaigofie ai te ofi atu ki na avanoa fetukutukunaki e fakamoemoe kiei, na fanau talavou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, vena na tupulaga e hē katoatoa te malohi i loto o na kolihi.

Galulue fakatahi ke lelei ienei huiga

Ko ki matou ka fakaauau oi galulue ma fakahoa ke auhia na mea e fakamuamua. Ko ietahi taimi ko ki matou ka peleni fakatahi ma na faiakoga ma ietahi tino akoako, na tino Māoli, na mātua ma na kāiga, vena na tino e hē katoatoa te malohi.

Galulue ma na tino Māoli, ke fakamautinoa te tāua o te lagolago e te hihiitemi o na fakanauga tau akoakoga e tutuha mo na tino Māoli. I te fakatinoga o teia vaega, e tatau i te hihiitemi ke:

- ke fakamautinoa te iei o he hao o Māoli, ki te akoakoga o ona tagata
- ke tautali atu ki na tino Māoli i loto o a latou nofonofoga faka-kāiga
- ke amanakia na itukaiga kehekehēga o na tino Māoli
- fakaaloalo ma amanakia te fakahinomaga, te aganuku ma te gagana a na tamaiti ma na tupulaga talavou Māoli
- ke nahe iei he fakailogalanu, kikila maulalo, fakailogatino.

Ko ki matou foki ka fakaauau oi galulue ma hokohoko takuau, ma ietahi taimi, ka peleni fakatahi e ki matou ma na kāiga Pahefika, na kogāfenua, na faiakoga ma ietahi tino akoako, ke fakamautinoa ai te lagolago lelei e te hihiitemi o na fakanauga tau akoakoga tutuha, mo na tamaiti ma na fanau talavou Pahefika.

Ko na fakatinoga i loto o na fakamuamuaga takitahi, e tatau ke auhia i te lava o te fakatupega, ma fakaauau pea ma fakatulaga mo he taimi loa. Ka iloilo na vaega ienei e te peleni onoono ma hukehuke a te Matāeke, mo na fehoahoaniga tau akoakoga.

E fokotahi te itulau o te otootoga o tenei Peleni Galue, ma kua tuku atu i te itulau e 12.

VAEGA 1: Ko ki tatou kua i fea nei?

Ko Niu Hila e iei tana hihitemi akoakoga, kua leva te taumafai ke fakataigole na pa puipui i loto o akoakoga. Ko te tokalahiga (99.5%) o na tamaiti ma na talavou e hē katoatoa te malohi, ma ki latou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga e olo ki na ākoga i o latou koga. E lahi lele na fakatakitakiga i loto o na kaukaunaga ākoga kamata ma na kōhangā reo, na ākoga ma na ākoga Māoli, e fakatino ai na faiga opotia ke tautali ai ki na manakoga o na tamaiti ākoga uma.

Ko na manakoga mo na fehoahoani tau akoakoga, e hē lau tutuha ai ia tagata o te atunuku. E hili atu te lahi o na pa puipui e feagai ma tagata Māoli, i lō na tino e hē ni Māoli [mo he fakatakitakiga, ko te tutuli]; ma e ono feagai foki ma na fakafitauli ke maua ai ni fehoahoaniga mo to latou akoakogia, e aofia ai te fakaitūkau ma te fakailogatino.

E iei te maliliega mautū, ki na mea e tatau ke fakamuamua ke fakaleleia atili.

Ko te manakomia ke lagolago lelei na tamaiti ma na tupulaga talavou e hē katoatoa te malohi, vena ki latou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, ko he manatu kua talia fakamua e tagata; ma e iei foki te maliliega i te matāeke o akoakoga ma na tinofaihea kautū [main stakeholders] agai ki na mea e fakamuamua ke fakaleleia atili ma fakatāua.

I te tauhaga 2016, na fai ai na fautuaga a he komiti iloilo ke fakaleleia te fakamatea ma te lagolagogia o na fanau ma na tupulaga talavou e maua i te dyslexia, dyspraxia ma te autism spectrum disorders. Ko te mafuaaga o te iloiloga a te komiti iloilo, ke onoono ai pe lelei te lagolagogia e te hihitemi akoakoga, o na tamaiti e iei na manakoga tau akoakoga neurodiverse, e hokotaga ki te dyslexia, dyspraxia ma te autism spectrum disorder i loto o na ākoga maulalo ma na kolihi.

Ko te fakaikuga a te komiti iloilo na tākua ai te lahi o te galuega e tatau ke fai mo:

- fauhia te agavaka o faiakoga ke tautali atu ai ki na manakoga kehekehe
- ke vave fakamatea na manakoga fehoahoani tau akoakoga o na tamaiti ma na tupulaga talavou
- tuku atu ni tautuaga ma ni fehoahoani fou toe fetukutukunaki, mo na tamaiti ma na fanau talavou, ma o latou mātua ma kāiga; ki latou kua hē talia i na kaukaunaga e iei i te taimi nei; ki latou e hē matuā fakamaliegia na manakoga; ma/pe ko ki latou e ono olo kehe mai na akoakoga.

Ko na fakamuamuaga ienei na fakamaonia i na tali tuku mai, ki te 2018 Kōrero Mātauranga Education Conversation [Talanoaga Akoakoga Kōrero Mātauranga 2018] a te Malo, ki na mea nae amanaki ma fofou kiei mai te hihitemi akoakoga mo nei ma te lumanaki. Na tākua e ki latou na fai manatu te manakomia o ni taki ma ni koleniga lelei mo na faiakoga [kamata mai na ākoga

kamata]; kitea te manakomia o ni fehoahoani tau akoakoga i mua atu; ni auala tāoga toe faigofie ki na fehoahoaniga; ma te auai lahi o na mātua ma na kāiga.

Ko na fakatalatalanoaga na fakamaonia ai na matakupu e tatau ke talanoa

Ko te Peleni Galue tenei, na lahi lele na fautuaga na tuku mai e na Pātī uma a te Malo ki te komiti iloilo.

I loto o na fakatalatalanoaga i na tauhaga fatoā teka atu, na ki matou lagona ai te naunau o na tamaiti ma na tupulaga talavou e hē katoatoa te malohi, venā ki latou e kehekehe na auala e akoakogia ai, ko ki latou ke amanakia, talia ma fakatāua ko he vaega o te hohaiete ma na hikomaga o akoakoga. Nae lahi na manatu nae talohaga ai ki te hihitemi akoakoga, ke lahi to latou hao ke fakataigole ai te fakailogatino ma te fakaitukau kae hē fano kiei te mafaufau; ma fakapelepele ma puipui ki na aiā tatau, na malohiaga, na mea fiafia kiei, na fakahinomaga, na gagana ma na aganuku a na tamaiti ākoga ienei.

Na fakamamafa foki e na tinofaihea [stakeholders] te tāua o te fakaleleia o na iloa o na faiakoga. Ko na faiakoga e tatau ke lagolago e ki latou na manakoga ma na agavaka o na tamaiti ākoga uma. Ko te mea ia, e manakomia ai te kikila lelei ki a latou koleniga, fakatamaokaiga ma na fehoahoani fakaauau pea. E tokalahi na tino na tuku mai o latou manatu, e tatau ke fakalauefa te Peleni Galue kae ke aofia ai i loto te fakailogatino ki na tamaiti ma na fanau talavou e hē katoatoa te malohi, ma ki latou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, e aofia ai na tamaiti Māoli ma te Pahefika, i loto o te hihitemi akoakoga.

E lahi foki na manatu fakaalia mo:

- ko he hihitemi e lototonu ai te tamaiti, e fakamamafa te kikila ki na lelei ma na agavaka o na tamaiti ma na fanau talavou; ma fakaaloalo ki te iloa ma te poto o na mātua ma na kāiga
- ko he fehoahoani tau akoakoga e lelei mo na tamaiti ākoga Māoli ma o latou kāiga, ma na hikomaga e fakaaogā ai te gagana Māoli
- e manakomia ke lelei te lagolago i loto o na kaukaunaga ākoga kamata ma na kōhangareo, na ākoga ma na ākoga Māoli mo na tamaiti ma na tupulaga talavou, o latou mātua, na faiakoga ma na tahi tino akoako
- ke vave ni fehoahoaniga ki na manakoga, e aofia ai na manakoga fehokotakiga.

Ko te otootoga o te hukehukega o na tali na tuku mai ki te Matāeke, e fakapipiki atu i te Pepa Fakaopoopo [Annex 1]. Ko te hukehukega katoa o na tali na tuku mai, e maua i kinei: [add link]

Ko he auala fou, ko tona uiga ko ni fakaleleiga koi hau, ki te tufa atuga o na tautuaga fakapitoa
Talu mai te 2015, ko te Matāeke nae galue lava ke fakataikole na fakahētonu i te fakahoahoaga o na fehoahoani tau akoakoga. E iei he Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga] fou na fauhia, mo na kaukaunaga ākoga kamata, ma na ākoga ma na

ākoga Māoli. Ko te Taki na fakatakitaki ki na fauhaga lelei i atunuku mamao, vena ma ietahi fauhaga i Niu Hila; e fakatāua ai te lelei o te fetukutukunaki ma te tautali atu ki na mea e fakamuamua e he kominiuti.

Ko te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga] e ia kaumaia ki te fehoahoani tau akoakoga, ma na nofonofoga faitele, na fehoahoaniga mo te hē katoatoa o te malohi, ma na kaukaunaga tau ola malolo, he faiga e mauagofie, e fetukutukunaki, e lototonu ai te tamaiti, ma hokohoko lelei. E fakamoemoe ke maua e na tamaiti ma na tupulaga talavou Māoli ma te Pahefika, te fehoahoani e ki latou manakomia, kafai e fakatāua te tautali atu ki na manakoga.

Ko te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga] kua uma te fakatakitaki i Bay of Plenty, Taupo, Whakatane ma Aukilani Hihifo talu mai te 2017, fakatahi ai ma na fakaikuga gali; ma kua kamata fakaaogā i na koga kehekehe o Niu Hila. E pa atu ki te fakaikuga o te 2019, kua fakatino tenei Taki i na levolo kehekehe.

Ko te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga] e fakatele e na tino o te kogāfenua, mā na fau fuafua lava ki na manakoga o na tamaiti ma na tupulaga talavou, o latou kāiga, ma na kominiuti. E maua te fetukutukunakiga lahi mai te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga], ke fakatino ai ni fehoahoaniga makeke ke tautali atu ai ki na manakoga takitahi. E aofia i loto na hokotaga a kāiga ma kaukāiga, te fakahoa o na fakamatalaga, ma fakamaopoopo ai na tautuaga tau akoakoga, ma na service providers [tino kikila tautuaga]; ke galulue fakatahi ai ke fakamatea na manakoga, ma fakatu na mea e fakamuamua i loto o na hikomaga akoakoga. E aofia ai foki na providers [tino kikila tautuaga] ma na fakalapotopotoga o ietahi matāeke, e vē ko te ola malolo ma te vaega e hē katoatoa te malohi.

Ko na kauhaga pitonuku a te Matāeke ma te Resource Teacher Services [Tautuaga Faiakoga Lihōhi], e galulue fakatahi ma na ākoga ke fakatakitaki te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoaniga tau Akoakoga]; ko tenei vaega e fakatino i he auala e fetaui ki te fakaputuga o na ākoga, ma na manakoga o na tamaiti ma na tupulaga talavou.

Kua fuafua nei e te Malo ke fakamakeke atili te Learning Support Delivery Model [Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga], e ala i te iei o he tulaga faigāluega i te akoga, ko he Learning Support Coordinator [Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga; fakatahi ai ma ietahi galuega e taku mai i te Peleni Galue [kikila Vaega Lua].

... ma na atiakega mautū toe fou kua fakataunuku

Ia Me 2018, na folafola ai e te Malo te \$283.8 miliona, i te fakatupega fou mo na kaukaunaga fehoahoani tau akoakoga, e hili atu i te fa tauhaga.

Ko te Budget [Tala Fakatatau o te Tupe] 2018 e aofia ai:

- fehoahoani vave maua mo ni tupulaga talavou fakaopoopo e 1,900 i tauhaga uma
- Ke iei he hikitaga tau tupe mo na taumafaiga a na sensory schools ma te New Zealand Sign Language [Gagana Gūgū Niu Hila]
- ko he hikitaga lelei ki te fakatupega o na faiakoga fehoahoani
- toe fakafuaefa te Te Kahu Toi, Intensive Wraparound Service ke fakaopoopo ai na tamaiti ma na tupulaga talavou e mafai ke olo kiei
- ke fakaopoopo te numela o na tamaiti ma na fanau talavou, e maua e ki latou te fakatupega mo English for Speakers of Other Languages [Igilihi mo na Tino o letahi Gagana]
- he hikitaga fuaefa i te fakatupega mo te Ongoing Resourcing Scheme [Hikimi Fakatamaokaiga Fakaauau] i te 10 tauhaga talu ai.

Ko he itu lelei tenei kua fakaopoopo ki na tautuaga a te Matāeke kamata mai i te 2017, ko te fehoahoani vave ki te fakaleleia o te gagana tautala ma na uiga lelei o na tamaiti, ma te lagolago ki na mātua, na kāiga, na faiakoga ma ietahi tino akoako.

... ma e iei foki na huiga i te hihitemi e tutupu, e tautali atu ai ki na tahi fakafitauli e tutupu mai.

E iei na vaega o te Government's Education Work Programme [Polokalame Galue Akoakoga a te Malo] e galue mo na huiga, ke tautali atu ai ki na fakafitauli na lāgā i na fautuaga tuku mai; mā e lagolago ki te fakatinoga o tenei Peleni Galue. Ko na vaega tāua ienei:

- Tomorrow's School [Ākoga o Taeao]
- Curriculum, Progress and Achievement [Kalikalamu, Agai ki Mua ma Fakamanuiaga]
- Education Workforce Strategy [Peleni Tino Faigaluega Akoakoga]
- National Certificates of Educational Achievement [Tuhipahi Atunuku o na Fakamanuiaga Akoakoga]
- Early Learning Strategic Plan [Peleni Fuafua mo Akoakoga Fou]
- Refresh of Ka Hikitia [Fakafou Ka Hikitia]
- Action Plan for Pacific Education [Peleni Galue mo Akoakoga Pahefika]
- Reform of Vocational Education [Fakalelei Akoakoga tau Galuega]

[Tomorrow's School \[Ākoga o Taeao\]](#)

Ko te iloiloga o te Tomorrow's School [Ākoga o Taeao] kua fakatu ai ni huiga lalahi ki na tiute fai i te hihitemi akoakoga; ma te fakamamafa ke mautinoa e fakatāua e te hihitemi te tulaga tutuha ma te tāua o na tamaiti ma na fanau talavou uma. Ko te lipoti fakaataata o te Independent Taskforce [Kaufaigaluega Tutokatahi] ei loto ai na fautuaga fakapitoa ki na fehoahoani tau akoakoga, ma na tahi matakupu tāua. Mo he fakatakitakiga, ko na mea e hē tāmau i loto o te hihitemi, ko na aiātatau a na fanau ma na tupulaga talavou ki na akoakoga, ma te fakahohoaga o na tiute.

Ko te faiga o na fakaikuga e tuha ai ma te iloiloga, e tatau foki ke onoono pe fakatautau vehea te Peleni Galue tenei ki ni huiga e ono tulaki mai.

[Curriculum, Progress and Achievement \[Kalikalamu, Agai ki Mua ma Fakamanuiaga\]](#)

Ko ki matou e fofou ke fakamautinoa, ko na tamaiti ma na tupulaga talavou uma e agai pe aki mua ia latou akoakoga mo to latou ola malolo lelei; ma kua ki latou maua he kalikalamu gali toe tamaokaiga, e tāoga mo o latou hikohikomaga. Mo na tamaiti ma na fanau talavou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, e tatau i te hihitemi ke lagolago ma amanakia a latou tauiviga ma na fakamanuiaga i loto o a latou akoakoga.

Ko te hukehukega ma te lipoti o na taumafaiga, e hē nā ko na fakamanuiaga, ke amanakia te taimi na kamata ai na tamaiti ma na fanau talavou takitahi; ma na fakamatlagaga kehekehe pe vehea na foliga kafai e fakamanuiagia. Ko te kikila lelei ki te agai ki mua, ko he fehoahoani lahi lele tena ki na faiakoga ma na tahi tino akoako, ke fakatino ai na fehoahoani ma na avanoa tau akoakoga talafeagai i te taimi tatau. Ko he fehoahoani foki tena ki na mātua ma na kāiga ke malamalama ai i te agai ki mua o a latou fanau, ma pe vehea ona fehoahoani ai ki latou ki na akoakoga a latou fanau.

E iei te Ministerial Advisory Group [Kulupu Faufautua Matāeke] e ki latou fautuagia na mea e tatau ke fakamalohia mo te agai ki mua i te *Te Mātauranga o Aotearoa* ma *The New Zealand Curriculum [Te Kalikalamu Niu Hila]*.

[Education Workforce Strategy \[Peleni Tino Faigaluega Akoakoga\]](#)

Koi fuafua nei e te Matāeke he Education Workforce Strategy [Peleni Akoakoga Tino Faigaluega] mo he taimi mamao, e galulue fakatahi kie i na vaega i loto o na akoakoga.

Ko te Peleni tenei e faigofie oi malamalama, e aofia ai ia tagata faigaluega mai na kaukaunaga ākoga kamata, ākoga maulalo ma na kolihi, na tinogālue fehoahoani tau akoakoga, i na ākoga e fakaaogā ai te gagana Māoli ma te gagana Igilihi, ma te fakatāuagia o te akoakoga o te gagana Māoli i hō he hikomaga.

Ka mafai ai ke fakamatea te galulue fakatahi o na tino fakapitoa ma na tino fehoahoani [e aofia ai na faiakoga fehoahoani] e manakomia, ke fehoahoani ki na tamaiti ma na fanau talavou e hē katoatoa te malohi, ma ki latou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga; mā ka matea ai te fakaauau pea o na akoakoga ma te fakaolaolaga fakapitoa, e manakomia e na tino fakapitoa ma na tino fehoahoani. Ka onoono ai foki kafai e manakomia, te lagolago tau takitakiga, pulepulega ma na tekenolohi.

[National Certificates of Educational Achievement \(NCEA\)](#)

I te 2018, na kamatalia ai e te Minihita o Akoakoga he talatalanoaga faka-atunuku, agai ki te lumanaki o te NCEA. Ko he vaega o tenei fakamoemoe, na fehiliglia ai na tagatānuku Niu Hila ke fakahoa mai o latou manatu ma na iloa agai ki te NCEA. Ko na tali na tuku mai, na kitea lahi ai ko na tamaiti ma na fanau talavou e hē katoatoa te malohi, ma na tino e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, nae hē ki latou maua te lagolago nae manakomia, ke fakamanuiagia ai

i na itukaiga hukega eiei i te taimi nei. Mo he fakatakitakiga, ko ietahi fakatulagaga o na hukega e faigata oi fakataunuku, kafai koe e hē katoatoa lelei to malohi. Ko ietahi lagona na fakaalia ai ko na hokotaga ki te Special Assessment Conditions [Tulaga Hukega Fakapitoa], e mahani lava oi fakaitūkau ma fakafaigatā tauanoa [Tatau ke ieini huiga ke hokotaga gofie ai].

I te aho 12 Me 2019, na folafola ai e te Malo te NCEA Change Package [Afifiga Huiga NCEA], e fakamakeke atili ai te NCEA mo na tamaiti talavou. Ko na huiga ke mauagofie ai te NCEA, e aofia ai na vaega ienei.

- Peleni he taki o fakamanuiaga, fakatahi ai ma na lihōhi fakaopoopo īē e auala gofie ma tāoga mo tagata uma, kae ke avanoa tutuha ai ia tagata ke auhia, ma fakataikole ai te manakomia ke apalai mo he Tulaga Hukega Fakapitoa [Special Assessment Conditions].
- Fai ni aiaiga mo na pepa hukega eiei i te taimi nei, e vē ko na pepa matamatalalahi ke maua e ki latou e fofou kie.
- Fakafaigofie te auala e talohaga ma iloilo ai mo na Tulaga Hukega Fakapitoa.

I te 2019, ka galulue ai te Matāeke ma na tinofaihea kautū [main stakeholders] ki te peleni auiliili o na huiga ienei, ma ke malamalama foki ki na fakafitauli kafai e fakatino te galuega.

[Peleni Fakatātia Akoakoga Muamua \[Early Learning Strategic Plan\]](#)

Ko te Peleni Fakatātia ka peleni ai te agai ki mua, ma na moemitiga mo na ākoga kamata, i te 10 tauhaga ka hohoko mai. E ono kavea ma faiga na fuafua fakalelei, ke fakalelia ma fakamakeke te matāeke o na ākoga kamata, ke tautali ai ki na manakoga o na tamaiti uma ma o latou kāiga.

Ko he kulupu fakatonu [reference group] e aofia ai na sector shareholders [tinofaihea o na matāeke], na tino popoto akoakoga ma te Ministerial Advisory Group [Kulupu Fautua Matāeke], nae galulue fakatahi ke tuhi te peleni fakatakitaki o te Early Learning Strategic Plan [Peleni Fakatātia Akoakoga Muamua]. Ko na talatalanoaga ki te peleni fakatātia kua tapunia, ma e fuafua nei ke totoka te tuhiga mulimuli.

[Ka Hikitia](#)

Ko te Ka Hikitia kua toe fakafou, ko he vaega o te Polokalame Galue Akoakoga [Education Work Programme]. Ko he avanoa tenei ke fakamalohia ai na galuega a te hihiitemi akoakoga, ke lagolago na fakanauga tau akoakoga tutuha mo na tino Māoli. Ko te fiafia ma te auhia o na fakamanuiaga tau akoakoga e na tino Māoli, ko ki latou ko ni tino Māoli, e manakomia ai he hihiitemi akoakoga e:

- fakamautū te ieini o he pulepulega ma he hao a tagata Māoli, ki na akoakoga mo ona tagata
- tautali atu ki na tamaiti akoga Māoli, i loto o te hikomaga o latou kāiga
- tautali atu ki te tamaokaiga o te kehekehega o tagata Māoli

- amanakia te tāua o te fakahinomaga, te gagana ma te aganuku ki na tamaiti akoga Māoli ma
- e hē iei he fakailogatino, fakailogalanu, kikila maulalo.

Ko tenei peleni ka fakailoa e ala i na talanoaga fakaauau ma na tamaiti ma na tupulaga talavou Māoli, na kāiga, na puikāiga, na tino Māoli popoto i na akoakoga, ma ietahi i loto o te hihitemi akoakoga. Ko te Ka Hikitia ka fakamalamalama atu, ma fakamalamalamagia mai e na tahi vaega o te Polokalame Galue Akoakoga [Education Work Programme].

[*Peleni Galue mo Akoakoga Pahefika \[Action Plan for Pacific Education\]*](#)

Ko te Peleni Galue mo Akoakoga Pahefika kua toe fakafou i te 2019. Ko te vaega tenei, e kikila ma lagolago ki te tautali a te hihitemi katoa, ke fakamautinoa ai te lagolago ma te fakatāua o na tamaiti Pahefika ma o latou kāiga, ke taunuku o latou fakanauga tau akoakoga. Ko na leo na fakaputuputu i na fonotaga Pahefika [Pacific fono] i te 2018, fakatahi ai ma na Talanoaga Akoakoga Korero Matauranga, ka fakailoa atu ai na fuafuaga o te tahi Peleni Galue [Action Plan] mo te Akoakoga Pahefika [Pacific Education].

[*Fakafouga o te Akoakoga tau Galuega \[Vocational Education\]*](#)

Ko te Faigamalo e fuafua nei ke toe fakafou te Vocational Education [Akoakoga tau Galuega]. Ko te moemitiga tenei e mo he hihitemi akoakoga tau galuega e makeke toe galulue fakatahi; e talafeagai ma fetaui ki te lumanaki o te galuega, ma fakatino ai e na tamaiti ākoga, na tino-fakafaigaluega-tino [employer] ma na kogāfenua, na vaega e manakomia ke iku manuia ai. Ko te hihitemi fou kua fuafuagia mo na akoakoga tau galuega, ka peleni ke tautali atu ki na manakoga o na tamaiti ākoga uma. Kua tapunia nei na fakatalanoaga mo na fuafuaga ki na huiga, ma kua onoono lelei na manatu na fakaali mai.

[*E manakomia na fakalapotopotoga a te malo, ke galulue fakatahi mo te lelei*](#)

Ko ki matou e fofou ke fakalelei te fakatulagaga o na kaukaunaga, i loto o na fakalapotopotoga mo na tamaiti ma na fanau talavou e hē katoatoa te malohi, ma ki latou e manakomia te fehoahoani ma o latou kāiga. Ko tona uiga e fakamatea na avanoa ke kavekehe ai na pa puipui, kae fauhia ni fetukutukunakiga tāoga i loto o na tautuaga ma na fehoahoaniga, e fakatupe e na fakalapotopotoga kehekehe.

Ko te Matāeke foki kua galulue nei ko he vaega o te Mana Whaikaha, ke fakafaigofie ai ki na tamaiti e hē katoatoa te malohi ma o latou kāiga, ke maua gofie ma fakaaogā na fehoahoaniga tau akoakoga ma te ola malolo. Ko he vaega tenei o na huiga o te hihitemi mo ki latou e hē katoatoa te malohi, tē e takimua ai te Matāeke Ola Malolo.

Ko te Matāeke foki ei loto o na fuafuaga fakatahi ma na fakalapotopotoga, te Peleni Galue mo te Foetal Alcohol Spectrum Disorder [Fanau e afaina i te Pia ka koi te manava o te mātua]. Ko te

Peleni tenei na fakatino i he piliota e tolu tauhaga mai te 2016-2019, mā e fa ia vaega e fakamuamua: puipuiga, vave matea, lagolago ma na molimau kitea.

Ko he vaega o tenei peleni, kua fuafuagia ai e te Matāeke na lihōhi mo na faiakoga, ke iloa ma malamalama atili ai i na tamaiti e afaina i te pia ka koi te manava o tona mātua, ma te afaina ki a latou akoakoga. Ko na lihōhi ienei, e aofia ai na fuafuaga e mafai ke fakaaoī ākoga e na faiakoga, ke fehoahoani ai ki na tamaiti ākoga e afaina i te pia ka koi te manava o te mātua [foetal alcohol spectrum disorder].

[Peleni Ola Malolo mo Tamaiti ma Tupulaga \[Child and Youth Wellbeing Strategy\]](#)

Ko te Matāeke e lahi lele tona hao i te Peleni Ola Malolo a te Malo mo Tamaiti ma Fanau Talavou [Child and Youth Wellbeing Strategy], tē e fakamalohia ai te Malo ke fakalelei te ola malolo o tamaiti ma fanau talavou, e aofia ai ki latou e hē katoatoa te malohi pe iei ni manakoga fehoahoani tau akoakoga. E aofia i loto i kinei na kikilaga lautele a te Malo, ke tautali atu ki na tamaiti ma na fanau talavou agai ki te maloloina o te mafaufau, te fakailogatino ma na hauāga.

E amanakia e te Peleni na manatu ma na fakatinoga a na fanau ma na tupulaga talavou, ke fauhia ai te ola mafuta ma te hokotaga ki te aganuku, na ākoga ma na nuku. E atafia ai foki na fautuaga a te Iloiloga a te Malo [Government Inquiry] ki te Mental Health and Addiction. Ko na fakatinoga ka aofia ai na galuega i loto o na hikomaga ola malolo, na ākoga, takaloga ma te kominiuti; vena ma na fehoahoaniga e lahi mo na kāiga.

“Ko te kikilaga faka-20 henetuli ki na ‘akoakoga fakapitoa,’ na fauhia mai i ni mafaufauga vaivai. Pe fano kiei te mafaufau pe heai, kae ko na hihitemi, na fakatinoga ma na fakanauga, e hui te latou tautali atu ki na fakatinoga hē katoatoa a he tamaiti pe he talavou; fakatuhatuha ki na faiga ‘mahani’ i loto o te ākoga pe ko te hohaiete. I te tahi itu, ko he kikilaga e fakavae i luga o na malohiaga, ki na fehoahoani tau akoakoga i te henetuli e 21, e manakomia ke kamata mai i te talitonuga o te tino lava ia, fakatahi ai ma tona mafai ma ona aiātatau, ke kavea ai ko he tino e hili atu, e tuha lava pe ko he ā na lukitau o latou hikomaga fakatetagata.” — manatu tuku mai te Ahohi Fakatonu o na Akoga Niu Hila.⁵

⁵ Ko na fakamatalaga uma i te lipoti, na maua mai i na tali na tuku mai i te Peleni Galue fakaataata, mo Fehoahoaniga tau Akoakoga ma na Tino e hē katoatoa te malohi, ia Oketopa 2018.

VAEGA 2: Fakamuamuaga Tāoga 2019 – 2025

E ono ia Fakamuamuaga Tāoga mo na fehoahoaniga tau akoakoga, kua matea ko na vaega ia, ka iei ai ni huiga lalahi e tutupu i na tauhaga i mua, ke fakamakeke ai te tuku atuga o na fehoahoani tau akoakoga; e galulue fakatahi ma te hihitemi akoakoga lautele, ma na galuega a te malo, e vē ona fakahino mai i te Peleni Galue.

Ko na fakamuamuaga ienei na fakamamafa lahi i na fautuaga, na tuku mai e na Pātī uma a te Malo ki te komiti filifilia o te Iloiloga o na Fakamateaga ma na Fehoahoani mo na Tamaiti ma na Tupulaga Talavou e maua i te Dyslexia, Dyspraxia ma te Autism Spectrum Disorders, i loto o na ākoga ma na kolihi i te 2016.

Ko na fakamuamuaga ienei, e tatau ke iei ni ona fakamanuiaga lautele mo na tamaiti ma na tupulaga talavou, o latou kāiga, na faiakoga ma ietahi tino akoako; kae ke fakatu foki ni fakaleleiga fakapitoa mo ki latou e heki fakamalie o latou manakoga i te taimi kua teka. Ei loto ai na fanau ma na tupulaga talavou e feololo o latou manakoga, e vē ko na neurodiverse, na tamaiti talenia, ma ki latou e ono olo kehe mai na ākoga.

Ko na tamaiti ākoga Māoli ma o latou kāiga e tatau ke amanakia ko he kāiga e fokotahi, fakatahi ai ma te tāua o te gagana, te fakahinomaga ma te aganuku a na tamaiti ma na fanau talavou Māoli. Ko na fakaleleiga e manakomia ke i loto ai na kāiga, i te faiga o na tonu ma na fakaikuga mo te akoakoga ma te lagolago o a latou fanau pe ko na tupulaga talavou; ma tuku atu na fakamatatalaga ke fehoahoani ai ki te akoakoga o a latou fanau.

Ko te fakamoemoe mo na kaukaunaga ākoga kamata ma na kōhanga reo, na tautuaga ākoga kamata Pahefika ma na ākoga, ke kavea ko ni hikohikomaga e logotonu ma fakamalohia ai na akoakoga, e fakatino ai na akoakoga tāoga; ko he koga e fakatāua ai te gagana, te fakahinomaga ma te aganuku i a latou akoakoga fakatino kehekehe; mā ko he nofoaga e maua ai e na tamaiti ma na fanau talavou te lagolago talafeagai i te taimi tatau, ke fehoahoani ai ki a latou akoakoga

Ko na Fakamuamuaga e Ono, o te Peleni Galue e:

1. fakamalohia te lagolago i loto o te ākoga mo na tamaiti ma na fanau talavou e hē katoatoa te malohi, vena ki latou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, i te taimi na kamata ai te kulupu muamua **o na Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga**
2. faufau na meafaigaluega iloilo fou, ke fakamalohia ai te vave matea o na manakoga **fakaopoopo tau akoakoga**
3. **fakamalohia te vave fai o na fehoahoaniga** e ala i te fakaleleiga o na itukaiga kaukaunaga, tukufakatahiga o kaukaunaga, ma te lalahi o na tautuaga e iei.

4. fuafua ma fakaaogā lelei **na kaukaunaga ma na lagolago fetukutukunaki mo na tamaiti ma na tupulaga talavou neurodiverse**, ki latou e hē maua na lihōhi ma na fehoahoaniga maualuluga.
5. **tautali lelei atu ki na manakoga tau akoakoga o na tamaiti ma na fanau talavou talenia**, e ala i te lahi o na auala ki na avanoa tau akoakoga
6. **fakalelei atili te akoakoga mo na fanau ma na tupulaga talavou, e ono olo kehe ma te ākoga**, e ala i na fehoahoaniga fou ke taofia ai te olo kehe, fakalelei na fehoahoaniga mo ki latou e fofou kiei, ma fai ni fehoahoaniga lelei ke fehoahoani ki te toe olo ki te ākoga.

Ko te otootoga o tenei Peleni Galue e fokotahi oioti te laupepa, ma e fakapipiki atu i te itulau e 12.

Fakamuamuaga 1: Na Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga

Ia Novema 2018, na folafola ai e te Palemia, Afioga Jacinda Ardern, te fakatugea a te Malo e \$217 miliona [e ova atu i te fa tauhaga], ke fakamautū ai te fakafaigāluega tumau, o te kulupu muamua o na Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga e toka 600, e kamata mai te 2020. Ko te fakaofi mai o te tofiga Tino Fakahoa Fehoahaoni Tau Akoakoga, e tautali atu ai ki na fautuaga na tuku mai e te komiti iloilo.

Ko te peleniga o te kulupu e lua ma ietahi i tua mai, e kamata fakagaoioi kafai kua fakafaigāluega e na ākoga te kulupu muamua o na Tino Fakahoa. Ko te kulupu muamua o na Tino Fakahoa, ka feagai ma te iloiloga ma te fakaleleia o te tofiga, kako heki fakalauaitele atu tenei tofiga ki ietahi koga. E kavea foki teia ma auala, e mālama ai te kikila ki na manakoga o te kaufaigaluega.

Ko he ā te galuega a te Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga?

Ko na Tino Fakahoa ko he tofiga i loto o te ākoga, e galue ke fauhia te agavaka i na fehoahoani tau akoakoga o na faiakoga; ma fakamatea ma peleni lelei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, o na fanau ma na tupulaga talavou i loto o te ākoga. E mafai foki he Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga e fokotahi, ke galue i ni ākoga taikokole e lahi.

Ko na Tino Fakahoa, ka galulue fakatahi ma na Fakatonu Fehoahoani tau Akoakoga a te Matāeke [Ministry's Learning Support Facilitators], e ala i te Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga [Learning Support Delivery Model]; ke fehokotaki ai ma te tokalahi o na kaukaunaga fakapitoa, e ve ko te Tautuaga Faiakoga Lihōhi [Resource Teacher Services], ma ietahi kaukaunaga a na fakalapotopotoga ma na kominiuti. Ko te Tino Fakahoa foki ka galulue ma te Special Education Needs Coordinators [Fakatonu Manakoga Akoakoga Fakapitoa] [SENCO], ko he vaega lava o te akoga; kae ko na tofiga SENCO e fakaauau pea e te akoga.

Ko te tofiga Tino Fakahoa e kikila patino ki na vaega e lima, e hokotaga ma na manakoga fehoahoani tau akoakoga, e ala i te:

1. lagolago na tamaiti i loto o na ākoga
2. galulue fakatahi ma na faiakoga i na ākoga
3. tauholomua i na talanoaga ma na fehokotakiga i te va o te ākoga katoa, ma na mātua ma kāiga; ma fakamautinoa ai e manino ma malamalama te leo o na mātua, na kāiga, ma na tamaiti ma na tupulaga talavou, kafai e fai ni fakaikuga a te ākoga ki na fehoahoaniga tau akoakoga
4. galulue ma ietahi Tino Fakahoa i loto o na fakaputuga ākoga pe ko te Kahui Ako; ma fehokotaki pea ma te Learning Support Facilitator [Fakatonu Lagolago tau Akoakoga] ma ietahi lagolago e lahi, e ala i te Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga
5. galulue fakatahi ma te pulepulega o na ākoga, ke fakamautinoa ai e maua e na tamaiti uma te fehoahoani talafeagai, e aofia ai na tamaiti talenia, ke fakaleleia ai a latou akoakoga ma te agai ki mua.

Ko na Tino Fakahoa ka fuafua e ki latou na auala ma na hihitemi, e maua ai na fehoahoani ma na huiga katoatoa mo tamaiti ma tupulaga talavou, e iei o latou manakoga fakapitoa; e kamata mai na ākoga kamata ki te ākoga, te va o na vahega tauhaga, agai atu ki te kolihi ma na akoakoga i tua atu, na koleniga pe ko na galuega.

Ko na tofiga Tino Fakahoa ka fakatupe, e fakaopoopo ki na fakatupega a na ākoga e maua i te taimi nei.

He ā te tāua ai te tofiga tenei ko te Tino Fakahoa, ma ko ni ā ni leleiga mo tamaiti ma fanau talavou?

I te taimi nei, e hē iei he tofiga fehoahoani tau akoakoga, e fakatupe ma aloakia i loto o na ākoga; e ui lava ko ietahi ākoga, kua fakaaogā lava a latou lihōhi ke fakatupe ai te SENCOs.

Ko te tofiga Tino Fakahoa ka galulue fakatahi ma na pulega o na ākoga, ke peleni ma fakagaoioi ni hihitemi ma ni auala e fehoahoani ki na fanau ma na tupulaga talavou uma, ke akoako ma agai ai ki mua, ke kaufakatahi ma fakatino na huiga manuia. E i loto i kinei, te aofia lahi o na kāiga i na akoakoga a latou fanau; ma fakamautinoa ai ko na manakoga fehoahoani o na tamaiti Māoli pe ko te Pahefika, e lagona ma tautali lelei.

Ko na tamaiti ma na fanau talavou ka fakamanuiagia mai na faiakoga i loto o na potuākoga, auā e maua e na faiakoga na akoakoga ma na fakaolaolaga [PLD] fakapitoa, e manakomia e ki latou. Ka maua foki e ki latou na fakamanuiaga, mai na faiakoga ma ietahi tino akoako ma na kāiga, ieia e lagolago ma galulue fakatahi i na matakupu fehoahoani tau akoakoga.

Ko he vaega tenei o te Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga, ka iei te fehokotakiga i te va o na Tino Fakahoa ma ietahi Tino Fakahoa, i loto o na fakaputuga o ākoga, na ākoga Māoli ma na

kaukaunaga ākoga kamata ma na kōhanga reo; kae ke tautali atu ai ki latou ki na manakoga fehoahoani tau akoakoga, i loto lava o na nuku. E mafai foki tenei faiga, ke fehoahoani ai ki na tamaiti ma na fanau talavou, e hē auhia e ki latou na fehoahoaniga maualuga, e vē ko te Hikimi Tamaokaiga Fakaauau [Ongoing Resourcing Scheme]; e aofia ai foki ki latou e aōga i loto o na kāiga, na tahī hikomaga akoakoga e maua ai he huiga lelei.

“E lagolago katoatoa e au te manakomia o ni Taki Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga i loto o na

ākoga uma. Ko te galuega tenei e iei te poto fakapitoa, ma e lahi te taimi e fakafano kiei.” —

fakamatalaga mai he mātua

Fakatinoga tāua ma te taimi

Ko ki matou ka:	Taimi
Fakailoa na tofi fou, ko na Taki Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga, ki loto o na ākoga ma na ākoga Māoli. <ul style="list-style-type: none"> Peleni lelei te kulupu muamua, e aofia ai na fakaikuga ki na mea e fakamuamua i te fakahoahoaga, te fakamatalaga o te galuega, te agavaka ma te tofiga o na tino mo te galuega, fakafaigāluega, na hihitemi ma na fekuikuiakiga, fakanofoga ma te fehoahoani i na koleniga mo na ākoga. Fakafaigāluega loa te kulupu muamua, i loto o na ākoga. Onoono ma fuafua te fakafaigāluega o te kulupu muamua o na Taki Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga. Fuafua ma fakafaigāluega ietahi kulupu [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Apelila kia Tehema 2019
	Kamata mai ia Ianuali 2020
	Ianuali 2020 ki te 2025

Fakamuamuaga 2: Iloilo ma vave matau na manakoga fehoahoani tau akoakoga

Ko ki matou e fofou ke tuku atu te lagolago talafeagai ki na tamaiti ma na fanau talavou uma e ki latou manakomia, i te taimi e fetaui lelei mo ki latou. I te fakatinoga o teia vaega, e manakomia ke fakavahega lelei pe matea vehea na manakoga fehoahoani tau akoakoga o he tamaiti, kae ke vave maua e ki latou he fehoahoaniga. Ko te lagolago e tatau ke kamata muamua i na faiakoga ma na tino akoako, ke fakamahani ki na fakatinoga i loto o te potuākoga; kako heki kikila ki na fehoahoaniga fakapitoa e lahi. Ko te fakamoemoe moni, ke hakili tonu pe ko iefea na fanau ma na tupulaga talavou, e manuia mai ni hukehukega fakaopoopo ki o latou manakoga tau akoakoga; nai lo te hukehuke ki niētahi tulaga fakapitoa.

Ka galulue fakatahi te Matāeke Ākoga ma te Matāeke Ola Malolo, ke fakamautinoa ko na meafaigaluega iloilo fou mo na manakoga fehoahoani tau akoakoga, e galulue fakatahi ma te hihitemi e hiaki ma iloilo ai te ola malolo.

Ko ni ā na meafaigaluega iloilo fou iē ka fuafuagia?

E tāua lele oi fakaauau te fakamateagia o na manakoga tau akoakoga, e na mātua, na kāiga, na mātua tauhi; ko ki latou ienā kua malamalama i te tamaiti, fakatahi ma na mea e lelei mo ia, e

venā foki na faiakoga ma na tino akoako e tafapili ki te tamaiti pe ko te tupulaga talavou. Ka fakaopoopo e ki matou he vaega fou o na meafaigaluega iloilo mo na akoakoga, ke hukehuke ai ia tamaiti i na lēvolo kehekehe. Ko na meafaigaluega ka hukehuke atili e te Matāeke, ko na:

- hiakiga katoa kafai kua tolu tauhaga te matua, e aofia ai te autism spectrum disorder
- ko ni meafaigaluega e fakatuatuagia, i te taimi e ake ai ki na ākoga
- iloilo na tamaiti e dyslexia ma dyspraxia, ma fakamatea na tamaiti talenia
- ko na hiakiga mahani tau te ola malolo, kafai na tamaiti kua iku ma te ākoga maulalo kae ake atu ki na kolihi.

Ko te Matāeke ka ki latou kamatā oi fakamatea na meafaigaluega eiei i te taimi nei, ke fehoahoani ai ke matea na tamaiti dyslexia, ma fakaavanoa ai ienei meafaigaluega ke galulue fakatahi, ma te fakamatuku atu o te kulupu muamua o na Taki Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga [Learning Support Coordinators]. Ko te Matāeke foki ka hakilikili, fuafua ma peleni fakatahi e ki latou he fua talafeagai i te akega o na ākoga, e ala i te galulue fakatahi ma he vaega taikole o na ākoga ma na ākoga Māoli. Ka onoono e te Matāeke pe veheha ona iei he hao o tamaiti ma na tupulaga talavou, venā o latou mātua ma na kāiga. Ko ki matou e fofou ke fauhia na meafaigaluega iloilo ma hukehuke, i te Gagana Maoli ma te Gagana Gūgū Niu Hila.

Aihea te tāua ai tenei fakamuamuaga mo tamaiti ma fanau talavou ma o latou kāiga?

Ko te fakamaoniga e māina lele i te agai ki mua, ki te lahi o na manuia mo te akoakoga ma te ola malolo o na fanau, kafai e vave kitea ma tautali atu ki ienei manakoga. Ko te Iloiloga e fehoahoani lahi ki mātua, na kāiga, na faiakoga ma ietahi tino akoako ke malamalama ai ki manakoga o na tamaiti ma na fanau talavou; ko he fakaopoopoga tenā ke fakamautinoa ai, e vave maua e na fanau ma na tamaiti talavou te fehoahoani e ki latou manakomia. Ka fakataigole ai te āfāina o na akoakoga mo nietahi tamaiti ma na tupulaga talavou, ma te manakomia ke iei nietahi fehoahoaniga auiliili i he taimi mulimuli mai. Ka fehoahoani foki ke fakamautinoa ai, ko na manakoga e aliali mulimuli mai e matea ma tuku atu kie i na fehoahoaniga. Ko te iei o na tautuaga iloilo ienei, ka mafai ke maua ai ni avanoa tutuha, auā ka hē gafa ma na mātua ma na kāiga, te totogiga o te tau mo na iloiloga o na manakoga tau akoakoga.

Ko na fakamaumauga na ao mai ienei iloiloga, ka fehoahoani foki kia te ki matou ke peleni ai pe ni ā na itukaiga fehoahoani e manakomia, ma ko fea tonu te manakomia ai; e fehoahoani foki ke mautinoa e hako na kaukaunaga e tuku atu, ma na koga e manakomia ai.

Onoonoga mo te atiakega ma te fakatinoga o na meafaigaluega iloilo

E tatau ke kikila fakalelei na fakamatalaga o na tino e fakatino kie i na hiakiga iloilo, te katoaga o te iloiloga, na tauhaga o na fanau e kamata ai te iloiloga, na auala e fakaaogā, venā na lihōhi e manakomia. Ka onoono e te Matāeke pe tatau ke aofia lahi i loto o tenei iloiloga, na manakoga

tau akoakoga e tākua i loto o te Peleni Galue Fakaataata mo na Tino hē katoatoa te malohi ma na manakoga tau akoakoga; mo he fakatakitakiga, ko te iloilogia o na tamaiti na āfāina i te pia ka koi te manava o te mātua [foetal alcohol spectrum disorder], fakatahi ma ietahi itukaiga hē katoatoa tau fakalogoga [sensory processing disorders].

Ko na hiakiga iloilo e tatau ke fakatino ma faigofie te fakaaogāga. E manakomia foki ke nahe faiatala ma fialoa ki na tamaiti ma o latou kāiga, pe fakafitā ki na faiakoga ma ietahi tino akoako.

Ko na meafaigaluega ka hē i loto ai ni fakaitūkau, kae ka fakatāua pea te tamaiti i loto o te hikomaga o tonā kāiga. Ka atafia i na meafaigaluega ienei na mafaufauga o Te Ao Maori agai ki na tamaiti talenia, e aofia ai te pulepulega, te gagana ma na faigālauga, na aganuku ma agaifenua, venā ma ietahi vaega tāua.

Ko na meafaigaluega ienei, e manakomia ke lagolago malohi ki te vave ma te fakamatea atili o na manakoga fehoahoani tau akoakoga o ienei fanau; auā ko ietahi vaega ia [mo he fakatakitakiga, ko te aganuku ma te tulaga o te tamaokaiga] e āfia ai te matea vave ma na fakatinoga.

Ko te fuafuaga o na meafaigaluega iloilo, ka fakatino fakatahi ma ietahi fakamuamuaga i loto o te Peleni Galue tenei, tē ka fatu ai na fehoahoaniga ma tautuaga mo tamaiti ma tupulaga talavou, ma o latou kāiga, na faiakoga ma ietahi tino akoako, ma te galuega faifakatahi e ala i te Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga [Learning Support Delivery Model].

“Talu ai ko te hē ki matou iloa o te lahi o na manakoga, i loto o na koga uma e manakomia ai te fehoahoani tau akoakoga, kua fautuagia ai e ki matou te iei o ni meafaigaluega lelei mo na hukehukega mahani, ke matea muamua ai na vāega e fia fakaleleia, kae ke fuafua kiei te lahi o te manakoga.” — manatu tuku mai, mai te Ofiha o te Komehina mo Tamaiti

Fakatinoga Kautū ma te taimi

Ka ki matou:	Taimi
Fuafua ni meafaigaluega iloilo e fakavae i luga o na fakamaoniga, e atafia ai na iloa faka-Māoli, ma e kikila patino ki na manakoga tau akoakoga [kae hē ko na hukehukega]:	
<i>Iloiloga mo te dyslexia, dyspraxia ma te tālenia:</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Fakamatea na meafaigaluega eiei i te taimi nei, ke fehoahoani ai ki te fakamateaga o na fanau dyslexia, kae ke fehoahoani ai ki te kulupu muamua o na Taki Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga kua faitaki. • Ko te fakahoa atu ke hoko na ākoga uma [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Iulai 2019 – Tehema 2020 Mai te 2021
<i>Ko ni meafaigaluega mautū, ke fai ma taki i te akega o fanau ki na ākoga</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Iloilo te uluaki fuafuaga ma na hukehukega [ma he kulupu taikole o ākoga ma na ākoga Māoli kua kamata ai te kulupu muamua o Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga]. • Ko te fakahoa atu ke hoko na ākoga uma [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Iulai 2019 kia Tehema 2020 Mai te 2021
<i>Fakatinoga o te hukehukega mo fanau i ākoga kamata, ma te iloiloga o te ola malolo o tupulaga talavou</i>	
Hakilikili [kui atu i na taumafaiga a te Matāeke Ola Malolo] agai ki te hukehukega mo fanau i ākoga kamata [3 tauhaga te matutua] ma te iloiloga o te ola malolo o tupulaga talavou: fakalelei na meafaigaluega eiei i te taimi nei, peleni te tautali atu a na tautuaga, ma te fakagaoioiga [<i>e fuafua ki na fakatupega</i>].	Mai te 2020 Ke fakamautinoa te fakaauauga

Fakamuamuaga 3: Fakamalohia te vave fai o he galuega fehoahoani

Ko te iei o he kamataga lelei ki te olaga, e lahi foki tona lelei mo na taumafaiga tau akoakoga i te taimi koi mua, mā e iei foki na āfiaga fakaauau tau te ola malolo, tau hokotaga, ma na āfiaga tau te tino malolo. E aofia i kinei te vave matea o na manakoga o he tamaiti, ma te mafai e na kāiga oi vave hakili na fehoahoaniga e manakomia. Ko na fehoahoaniga ma na tautuaga mo he galuega fehoahoani i he taimi vave, mo na tamaiti fatoā fanau ke pa ki te kamatalia o na ākoga, ma fuafua ai foki te tamaiti i loto o te hikomaga o ona kāiga.

Kua fakamaonia te aogā lahi o te vave fai o he galuega fehoahoani, kafai na fehoahoaniga e manakomia e te tamaiti e kautū ki te kaiga, ma kitea i te olaga o aho uma o te tamaiti, tona kāiga, ma na kaukaunaga ākoga kamata.

Ko he ā te fakatatau kiei te fakamuamuaga tenei?

Ko te iloiloga o na tamaiti, e tatau ke fakatino fakatahi ma te tukuatuga ki tamaiti o na fehoahoaniga e ki latou manakomia, kae ke iei ai ni huiga lelei. Ka fakamatea e ki matou pe ko he ā na itukaiga tautuaga fakaopoopo, te tukufakatahiga o ni tautuaga, ma te lahi o na tautuaga, e manakomia ke fakatino ai na fehoahoaniga mo tamaiti i te taimi hako; ma fakamatea ai ni mea e fia fakalelei pe ko ni fehoahoaniga fou e manakomia. E aofia ai i kinei te kikila ki na fakamatatalaga ma na fehoahoaniga e manakomia e na kāiga. Ko te vaega tenei ka fatu i luga o na tautuaga fou na kamata talu mai te 2017 mo na fanau talavou⁶, te fakatupega fakaopoopo mo na fehoahoaniga fai fakavave i te Tala Fakatatau o te Tupe [Budget] 2018, ma te fakaauauga o te Taki Folahaga Fehoahoani tau Akoakoga [Learning Support Delivery Model].

Ko ki matou ka galulue ma ietahi fakalapotopotoga ke tukufakatahi ma fetukutukunaki ai na tautuaga ma na fehoahoaniga, e fakatupe mai e ietahi matāeke. I te taimi nei, ko te Matāeke e galue i kinei ko he vaega o te Mana Whaikaha – te MidCentral Prototype mo te fakafouga o na hihitemi mo ki latou e hē katoatoa te malohi, tē e takimua ai te Matāeke Ola Malolo.

Ko ki matou nei e galulue fakatahi ma te Komiti Fakamua Te Kōhanga Reo [TKRNT], ke peleni fakatahi ma fakahoa atu he kemupeni fakamāina [awareness campaign], ke fakamautinoa ai e malamalamā [ma makeke oi hakili] na faiakoga, mātua ma na kāiga, ki na fehoahoaniga tau akoakoga [kaemaihe lava mo na amioga, tautala ma te gagana/fehokotakiga ma te autism spectrum disorder]. Ka galulue fakatahi te TKRNT ma te Matāeke ke fakaleleia te mafai o te kaufaigaluega, na kāiga ma na faiakoga, ke tautali atu ai ki na manakoga o na tamaiti.

Ka koi galulue ki matou oi fakamakeke ke vave na fehoahoaniga, ko ki matou foki ka galulue ke fakataikole te taimi fakatalitali i na tautuaga e iei i te taimi nei.

⁶Fakatāuagia o na atiakega ola malolo (Gagana Tautala ma te Faitautuhi, Tautuaga Amio Lelei, ma te Tauhaga Gali Autism) e vave maua ai te fehoahoaniga e na fanau taki 0-8 tauhaga, e ala i te tukufakatahiga o na fehoahoaniga lautele, fehoahoaniga patino, ma na fehoahoaniga tautokatahi.

Aihea e tāua ai tenei fakamuamuaga, mā e vehea ona fehoahoani ki tamaiti?

E kitea i na fakamaoniga, ko na tautuaga e vave na fehoahoaniga mo tamaiti, iē e katoatoa ma peleni lelei, e iei lava o latou leleiga pukupuku ma na leleiga mataloa mo na tamaiti, venā o latou kāiga. E aofia i kinei na fakamanuiaga ki te malohi, ola malolo, fakaolaolaga o te gagana, hokotaga faka-hohaiete, ma te kaufakatahi i loto o ākoga, ma te akoakogia, ma te fakamanuiagia o na taumafaiga.

Onoonoga ki te fakamalohiga o te vave fakatino o he galuega fehoahoani

Ke mautinoa ko te opotia, te kaufakatahi ma te lagolagogia o na kāiga, e tāua lele ki te iku manuia o na fehoahoaniga vave fakatino. Ko na kāiga, ko na tino kautū ia e faia na tonu o a latou tamaiti. E aofia i kinei te fakamautinoa ko na mātua ma na kāiga, e fakamalohia ke hakili na fautuaga ma na fehoahoaniga talafeagai, ma e opotia i loto o na tonu fai. Mo he fakatakitakiga, e galulue fakatahi na kāiga ma na faiakoga ākoga kamata, na tino fehoahoani fakapitoa, ma ietahi fakalapotopotoga, ke fakamautinoa e maua e te tamaiti ma na kāiga te fehoahoani e fia maua.

E tatau foki ki matou ke onoono lelei, pe ko na fehoahoaniga e iei i te taimi nei, e atafia ai te katoaga o na manakoga kehekehe o na tamaiti; pe manakomia nietahi galuega fehoahoani fakaopoopo, e fakapitoa na manakoga.

“Ko ki matou na talanoa agai ki te tāua o te vave iei o he fehoahoani, ma te vave fakamatea o na fakafitauli, kae nei kua fakatalitali i te 10 mahina ki te 2 tauhaga mo na fehoahoaniga mai nietahi o fakalapotopotoga.” — lagona fakaali mai he faiakoga

Fakatinoga kautū ma te taimi

Ka ki matou:	Taimi
Fakataikole na taimi fakatalitali mo ki latou e vave fia fai kiei he fehoahoani i te taimi nei: <ul style="list-style-type: none">• Hukehuke ki he faiga tāoga mo te taimi fakatalitali, peleni ni taki fou, ma fuafua he peleni taki fia tauhaga ke fakataunuku ai na taki fou.• Fakaauau te fakatinoga o te peleni taki mo he fia tauhaga.	Iulai kia Tehema 2019 Ianuali 2020 kia Tehema 2025
Fakalelei te vave maua o na fehoahoaniga, mo na tamaiti talavou ma o latou kāiga. <ul style="list-style-type: none">• Ke peleni ma fakahoa fakatahi ma te Komiti Fakamua Te Kōhanga Reo [TKRNT] he kemupeni fakamāina [awareness campaign], ke fakamautinoa ai e malamalamā [ma makeke oi hakili] na faiakoga, na mātua ma na kāiga ki na fehoahoaniga tau akoakoga.• Peleni fakatahi ma te Komiti Fakamua Kōhanga Reo [TKRNT] ni lihōhi ke fakalelei ai te agavaka ma na akoakoga fakapitoa mo te kaufaigaluega, na kāiga ma na faiakoga, ke fehoahoani ai ki na tamaiti e iei o latou manakoga tau akoakoga.	Ianuali kia Tehema 2019

Ka ki matou:	Taimi
<ul style="list-style-type: none"> Fakamatea pe ko he ā na itukaiga tautuaga fakaopoopo, ma te lahi o te tautuaga, pe ko ni tautuaga tukufakatahi, e manakomia ke fakatino ai na galuega fehoahoani mo tamaiti i te taimi talafeagai; ma fakamatea ma fakatino ni mea e fia fakalelei e mafai ke fai, pe ko ni kaukaunaga fou e manakomia [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Mai te 2020
<ul style="list-style-type: none"> Fakalelei atili te galulue fakatahi ma te Matāeke Ola Malolo, Matāeke Faufauga Fakahōhaiete [Social Development], Oranga Tamariki ma ietahi fakalapotopotoga, e aofia ai: <ul style="list-style-type: none"> galulue ma te Matāeke Ola Malolo ke fau he faiga e tāoga, e fetukutukunaki ma galulue fakatahi, ke fakatino ai na tautuaga ma na fehoahoaniga mo ki latou e hē katoatoa te malohi, i te taimi koi fakafou ai te hihitemi mo na tino hē katoatoa te malohi i MidCentral DHB [Mana Whaikaha]. fakamatea ietahi huiga e tatau ke fakamuamua, ke fakalelei ai na tautuaga ma na fehoahoaniga. 	Ianuali 2019 kia Tehema 2020

Fakamuamuaga 4: Ko na fehoahoaniga tāoga mo na tamaiti ma na tupulaga talavou neurodiverse

Ko te neurodiversity ko he kupu e lauefa tona uiga, ma e aofia ai [kae e hē fakaitiitia ai] na dyslexia, dyspraxia, dyscalculia, dysgraphia, autism spectrum disorder, tamaiti āfāina i te pia koi te manava o te mātua, attention deficit/hyperactivity disorder, trauma related disorders, ma te auditory pe ko te visual processing disorders. Ko he mafaufauga e iei ona lukitau, auā ei loto ai na itukaiga manakoga e kehekehe o latou malohiaga ma na levolo; ma atili faigata ai, kafai na tamaiti e “fakaluagia te uigakehe” [twice-exceptional] [e lua ia āfiaga e maua ai], e kavea ma fakafitauli ke malamalama ma tautali atu ai ki o latou manakoga. Ko na tamaiti ma na tupulaga talavou neurodiverse e puke ma fakauiga e ki latou na fakamatalaga, i he auala e kehe lele mai ietahi tino; ko tona uiga ko he hikomaga i loto o te potuākoga, ma te faiga o te akoakoga, e ono fakafaigatā ai ke akoakogia.

Ko te kautū o tenei fakamuamuaga, ko te fakaleleia atili o te malamalama ma te mafai o na ākoga kamata ma na kōhangā reo, na ākoga ma na ākoga Māoli, ke akoako ma tautali atu ki na tamaiti ma na talavou neurodiverse i he auala fakamahani, ke agai ai ki mua to latou akoakogia i te vave ma te maualuga talafeagai.

Ko te tokalahiga o na tamaiti ma na talavou neurodiverse e hē fakamanuiagia i te Hikimi Lihohi Fakaauau [Ongoing Resourcing Scheme], kae e manakomia e ki latou na faiakoga ma ietahi tino akoako kua lahi te iloa, venā foki na fehoahoaniga patino pe fakapitoa foki, ke tautali atu ki o latou manakoga i loto o na potuākoga. E manakomia lele te kikilaga tenei, auā ko te tokalahiga i te vaega tenei e heki matea muamua o latou manakoga tau akoakoga; pe heki vave matea, ke iloa ai e na faiakoga ma ietahi tino akoako te fehoahoaniga e tatau ke fakatino; pe iloa ai oi hakili te fehoahoaniga tatau.

Ko he ā te fakatatau kiei tenei fakamuamuaga?

Kua talohaga mai te komiti iloilo ki te Fakamateaga ma Fehoahoaniga ki na Tamaiti ma na Tupulaga Talavou e maua i te Dyslexia, Dyspraxia ma Autism Spectrum Disorders i loto o na ākoga maulalo ma na kolihi, te tatau ke iei ni fehoahoaniga ma tautuaga e hili atu, mo na tamaiti ma na talavou neurodiverse, ma o latou mātua ma kāiga, ki latou e heki tautali leleia o latou manakoga, ma ki latou e ono olo kehe mai na ākoga.

Ko na fakamaoniga mai Niu Hila ma atunuku i fafo, e tākua ai ko te akoakoga ma te ola malolo o tamaiti uma, e aofia ai na tamaiti e kehekehe na malohiaga ma na manakoga, e fakaleleia atili kafai:

- e lelei na akoakoga i na ākoga kamata ma na kōhangā reo, na ākoga ma na ākoga Māoli, tē e fakataulia ai na tamaiti uma; ma te latou ola akoakogia ma te ola malolo, kua peleni ma fakatino i na auala tautali ma na auala fakamahani [lagolago fakatahi]

- e fakaaogā e te hikomaga akoakoga, te kehekehega [diversity] o na tamaiti ma tupulaga talavou, ke fai ma lihohi ke fakaleleia ai na fakatinoga o na akoakoga, ma te galulue fakatahi ma na kāiga
- ko na ākoga kamata ma na kōhanga reo, na ākoga ma na ākoga Māoli, ka ki latou matea te agai ki mua o te taumafai; ma matea ai kafai he tamaiti pe he tupulaga talavou, e ono manakomia e ia he fehoahoaniga fakaopoopo pe fakapitoa foki
- ka mafai e na faiakoga oi hakili ki na tino popoto ma na polokalame e avanoa, kafai e manakomia.

Ka galulue fakatahi te Matāeke ma na fakalapotopotoga tau akoakoga, te matāeke o te hē katoatoa o te malohi, na mātua, na kāiga, na tino Māoli, na tupulaga talavou ma na tino popoto, ke faufau ai ni meafaigaluega ma ni lihohi fou mo faiakoga ma ietahi tino akoako; peleni ni fehoahoaniga fou mo tamaiti ma tupulaga talavou; ma fakaleleia na fakahētonu i na tautuaga fakapitoa, kafai koi iei he fakatupega.

Ko te lahiga o na fehoahoaniga e manakomia i na itukaiga neurodiversity kehekehe, e iei na vaega e tutuha ai. Kae, e tatau ke iei ni avanoa mo ni fauhaga ma ni fetukunakiga, i na itukaiga fehoahoaniga iē e avanoa mo na tamaiti ma na talavou, ke atafia ai o latou manakoga tautokatahi. Ka iei foki ni galuega fakapitoa a te Matāeke ke tautali atu ki na manakoga fakapitoa: mo he fakatakitakiga ko na tamaiti dyslexia, dyspraxia, autism spectrum disorder, ma na tamaiti na afia i te pia ka koi te manava o te matua [aula atu i te Foetal Alcohol Spectrum Disorder Action Plan i loto o na fakalapotopotoga kehekehe].

Ko na galuega e fehokotaki ki te dyslexia, ka i loto ai te tukuatuga o na fakamatalaga tāmau ma te hako agai ki te dyslexia; fakaleleia te mafai o faiakoga ma ietahi tino akoako ke tautali ai ki manakoga o fanau ma tupulaga talavou e dyslexia; ma haunia na avanoa lelei ki na fehoahoaniga fakapitoa kafai e manakomia.

Ko na galuega e fehokotaki ma te autism spectrum disorder, e ono aofia ai:

- kikila ki na manakoga fakapitoa o te ola malolo o na tamaiti ma na tupulaga talavou e autism spectrum disorder
- hakilikili ki ni auala e hili atu, ke fehoahoani ki o latou malohiaga, ma fakataikole ai na lukturau i o latou hikomaga akoakoga; ma fakamatea ai na tali kehekehe ki na manakoga e taikole, e feoloolo ma maualuga
- fakaleleia te malamalama o na faiakoga ki o latou manakoga, ma na auala e fiafia ke akoakogia ai.

Ka fakamautinoa e te Matāeke, e onoono lelei e te Peleni Kaufaigaluega Akoakoga [Education Workforce Strategy] pe mafai e te akoakoga o faiakoga i te kamataga ma na akoakoga fakapitoa,

oi fakamalohia te poto ma te agavaka o faiakoga, ke fehoahoani ai ki na tamaiti ākoga neurodiverse i to latou ola taumafai, to latou kaufakatahi, ma te fakamanuiagia o a latou taumafaiga. Ko te galuega tenei e hokotaga tafapili ma na atiakega na talanoagia i te Vaega 3 [Part 3], agai ki te fakaleleia o na agavaka o na faiakoga; talu ai te tāua o na kikilaga fakafaiaoga.

Aihea e tāua ai tenei fakamuamuaga, ma e fehoahoani vehea ki na tamaiti ma na talavou neurodiverse?

Mo na tamaiti ma na talavou neurodiverse, ko te agai ki mua e manakomia ai na faiakoga ma ietahi tino akoako e malamalama i na manakoga o na tamaiti, na fehoahoaniga e aogā mo ki latou, ma na auala e fafia oi akoakogia ai. Ko na tamaiti ma na talavou neurodiverse, e ono manakomia lahi e ki latou na fehoahoaniga fetukutukunaki fakaauau, nai lō he galuega fehoahoani fakapitoa mo he taimi pukupuku. Ko ki matou e tautali ki na manatu fakaalia, e lea mai e tatau ke ofo atu e te hihitemi ni fehoahoaniga fetukutukunaki, mo na tamaiti ma na talavou e taikole na manakoga ke pa ki na manakoga feololo, kae e hē maua e ki latou na fehoahoaniga ma na lihohi maualuga, e aofia ai te Hikimi Lihohi Fakaauau.

Fakamautinoa e vave maua e na tamaiti ma na talavou neurodiverse te fehoahoani e ki latou fia vave maua, venā foki i loto o a latou akoakoga, ko he taumafaiga tenā ke fakataikole ai na āfāinaga e ono āfia ai o latou ola malolo mo he taimi loa. Ko ienei āfiaga e aofia ai te fakateka ma te ākoga, nofohala i te tulafono, fakafitauli tau te mafaufau, ma te faigata o na huiga i na levolo ma na hikomaga tau akoakoga.

Onoonoga mo te fuafuaga ma te fakatinoga o na kaukaunaga ma na fehoahoaniga mo na tamaiti ma na talavou neurodiverse

Ko te onoonoga kautū, ke fakamautinoa ko te kehekehega o na tamaiti neurodiverse, e tatau ke atafia lelei i te fetukunakiga o na fehoahoaniga e ofo atu kiei. Kaemaihe lava lā, e tāua lele ki na tamaiti ma na talavou e taikole na manakoga ke pa ki na manakoga feololo, ke tautali lelei o latou manakoga ienā i loto o na potuākoga ma ietahi hikomaga akoakoga.

Ko te akoakoga fakamahani [adaptive teaching], ko te fakavae ia o na fehoahoaniga mo na tamaiti ma na tupulaga neurodiverse. E tatau ke maua mai e na faiakoga ma ietahi tino akoako, mai na Tino Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga [Learning Support Coordinators] [kafai kua iei], na fehoahoaniga ma na avanoa ki na akoakoga ma na koleniga fakapitoa; ma mafai foki ke maua mai i nietahi tino popoto fakapitoa kafai e manakomia.

“Ko na fanau ma na tupulaga talavou e hē katoatoa te malohi ma e iei na manakoga fakaopoopo, ko ni vaega o na fakatinoga lalahi ma te tamaokaiga o te tagata. Ko na fanau ma na talavou ienei ko he vaega e o to tatou ‘natula mahani’.” — manatu fakaalia mai te Pulega Akoakoga o Aotearoa Niu Hila [Teaching Council of Aotearoa New Zealand]

Fakatinoga kautū ma na taimi

Ka ki matou:	Taimi
<p>Gaohipa ni meafaigaluega ma ni lihohi e mafai ke fakaaogā e na faiakoga, ma ietahi tino akoako, na mātua ma na kāiga, ke tautali lelei atu ai ki na manakoga o na tamaiti neurodiverse [fau i luga o na mea e iei nei].</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fakaleleia atili na lihohi e iei nei: lihohi mo na tamaiti dyslexia, na taki mo akoakoga o na fanau neurodiverse vena na tamaiti talavou, na taki mo te amio pūlea. • Design: Galulue fakatahi ma te matēke o akoakoga, na tino popoto i na fehoahoaniga tau akoakoga venā na mātua, ke fakamatea na meafaigaluega ma na lihohi e manakomia, ma na mea e fakamuamua mo te faufauga o ni meafaigaluega fou. • Fau he vaegā lihohi [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Iulai 2019 kia Iulai 2020
<p>Fakamalohia na fehoahoaniga fakapitoa mo na fanau ma na talavou e iei na manakoga fakaauau, iē e hē auhia e ki latou te tapulā o na fehoahoaniga ma na lihohi, e aofia ai te Hikimi Lihohi Fakaauau [Ongoing Resourcing Scheme]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Peleni fakatahi ma he kulpu galue [<i>ei loto ai na tupulaga talavou, na mātua, na tino Māoli, na faiakoga, ma ietahi tino akoako</i>] ni fehoahoaniga fakapitoa e fetukutukunaki, e fatu i luga o na polokalame ma na fehoahoaniga e iei i te taimi nei [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. • Fakaauau te fakatinoga o na fehoahoaniga fakapitoa ma na polokalame fou [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Me kia Tehema 2020 Me 2020 kia Tehema 2022
<p>Fehoahoaniga fakapitoa mo na faiakoga o na fanau ma na talavou e maua i te dyslexia, pe ko ki latou e iei na manakoga fakaauau mo te faitautuhi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fuafua fakatahi ma te Faiakoga Fehoahoani, ni itū e fia fakaleleia: Kaukaunaga Faitautuhi [Literacy Service] ke fehoahoani atili ai ki na faiakoga mo na tamaiti ma na talavou e iei na fakafitauli faitautuhi, ei loto ai na tamaiti dyslexia. • Fakatino na vaega fia fakalelei na malilie fakatahi kiei ma te Faiakoga Fehoahoani: Kaukaunaga Faitautuhi [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Iuni kia Tehema 2020 Iulai 2021 kia Iuni 2022
<ul style="list-style-type: none"> • Iloilo lelei na fehoahoaniga mo na fanau ma na talavou e maualuga te levōlo o latou manakoga, ei loto ai te Hikimi Lihohi Fakaauau, ke fakamautinoa ai e tautali e ki latou na manakoga o na tamaiti ma na talavou, ma fakataunuku ai na fakaikuga e fofou kiei. • Fakatino na huiga mai na iloiloga [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Ianuali 2021 kia Tehema 2022 Ianuali 2023 kia Tehema 2025

Fakamuamuaga 5: Tautali ki na manakoga tau akoakoga o na tamaiti ma na talavou e talenia

Ko te kavea ma tamaiti talenia e ono iei foki ona lukitau, mā ko te fakamatalaga ma te malamalama agai ki te talenia [giftedness] e lavelave lele, ma e aofia ai na itukāiga mafai kehekehe. Kafai e fuafua atu ki ietahi atunuku, e tuha e fakalata ki te 40,000 ia tamaiti i loto o te tatau hihitemi akoakoga, e talenia pe uiga kehe o latou mafai.

Ko te tokalahiga o na tamaiti ma na talavou talenia, e kehekehe lava te haohaoa o latou mafai, kafai e fakatuhatuha ki o latou tupulaga; ma e ono kehekehe te tuputupu ake o latou lagona, na mafaufauga ma te malohi o te tino. E mafai e teia vaega, oi huia na fakalogoga ki ni fakalogoga e kehe mai, pe hē logotonu foki i loto o he hikohikomaga. Ko ietahi tamaiti ma na tupulaga talavou talenia e maua i te popole ma te mafatia, pe ono fitā, pe ita, ma lagona te tukutiaki. Ko te ikuga e pa kiei, e ono lagona e ki latou na fakafitauli tau fehokotakiga venā o latou lagona, e ono āfāina ai to latou ola malolo, ma e ono fakapopolegia i te olo kehe mai na akoga.

E tāua lele te amanakia ma te lagolagogia o te tulaga kehekehe e iei na fanau talenia. Ko te talenia o he tamaiti, e hē veake ka faigofie ai na akoakoga uma mo ienei fanau ma tupulaga talavou.

Ko te fakamatalaga o te talenia, e mafai ke kehekehe i loto o na aganuku takitahi. Mo he fakatakitakiga, ko te iloa faka-Māoli ki te talenia, e aofia ai na itu lelei fakahohaiete, ma e fakavae foki i luga o na nofonofoga Māoli. Ko na vaega ienei e tatau ke talanoa kiei, ke mautinoa ai ko na tamaiti talenia e hē tuhi kehea ona ko a latou aganuku.

Ko he ā te fakatatau kiei te fakamuamuaga tenei?

Koi galulue nei te Matāeke ma na tino popoto o te matāeke, ke peleni ni fehoahoaniga e fetukutukunaki mo na tamaiti ma na talavou e talenia.

Ko te galuega tenei ka kikila ai ki na fakahētonu e iei i te taimi nei i loto o na fehoahoaniga, ma tuku atu ai ni meafaigaluega fou mo na faiakoga ma ietahi tino akoako, na kāiga ma a latou fanau. E i loto i te vaega tenei te fuafuaga o na meafaigaluega, ma te tukufakatahiga o na fakamatalaga ki na auala lelei e fakamatea ai na tamaiti talenia, ma iloilo ai na manakoga fehoahoani fakapitoa; e fakavae i luga o te iloa ma na fakamaoniga ki na auala e tāoga, ke fuafua ai ni fehoahoaniga, ni meafaigaluega, na koleniga ma na lihohi e hili atu, toe talafeagai ma te aganuku.

Aihea e tāua ai tenei fakamuamuaga, mā e fehoahoani vehea ki na tamaiti ma na talavou talenia?

Kafai e hē amanakia ma hē lagolagogia o latou manakoga, e ono hē mafai na tamaiti talenia ke agai ki mua, e mafai ke iei ai na āfāinaga ki o latou fakahinomaga, ma te ola malolo o na

fakalogoga ma te ola fehokotaki. Ko ki matou e fofou ke fakamautinoa ko na fanau ma na talavou talenia, e maua e ki latou ni avanoa ki na akoakoga e lukitau ai ki latou, ma fehoahoani ai ke auhia o latou moemitiga.

E fakatū e ki matou ke lahi ni avanoa akoakoga, ke fauhia mo na fanau ma talavou talenia; ke lahi na fehoahoaniga mo na faiakoga ma na kāiga; ma ke fakalauefa ai te akoakoga ma te ola malolo o ienei tamaiti.

E fakatāua foki e na tamaiti talenia na avanoa e fehokotaki ai ma ietahi tamaiti talenia, venā ma te tautali o latou manakoga i loto o na potuākoga. Ka fakaleleia e ki matou na avanoa ki te Ākoga Aho Tahi [One day School] ma na akoakoga i te neti; venā te fauhia ma fakalauiloa ai ni fakatinoga, ma fakatū ai ni fakailoga [awards] mo na tamaiti ma na talavou talenia.

Onoonoga mo te fuafuaga ma te fakatinoga o na kaukaunaga ma na fehoahoaniga, mo na fanau ma talavou talenia.

E amanakia loa ni mafai uiga kehe, oi manakomia loa ke tauhi ma fakaolaola lelei; mā ko na manakoga ienei e tatau ke fakapaleni ma ietahi vaega o na akoakoga, ei loto ai na akoakoga tau hokotaga venā na fakalogoga.

Ko na mafai uiga kehe, ma te talenia, ko ni vaega e kehekehe o la tāua fakateaganuku, ma e tatau ai ke lagolago e te hihitemi akoakoga. Mo na tino Māoli ma na tino Pahefika, ko te fakahinomaga, te gagana ma te aganuku, ko na vaega tāua ia ke malamalama ma tautali ai ki te talenia.

“Ko au e talitonu e tatau ke lahi te kikila ki te ola malolo o te mafaufau o na tamaiti talenia, auā ko te tokalahiga o ki latou e mātagitagi kafai e fakaali o latou lagona; e ono mafai ke tupu ai he tauale mafaufau e vē ko te mafaufau fitā [depression] ma te popole [anxiety], ma tauale gofie ai.” — manatu fakaalia mai he tamaiti ākoga i na kolihī

Fakatinoga kautū ma te taimi

Ka ki matou:	Taimi
Ke lahi na avanoa ki na fehoahoaniga, mo na tamaiti ma na talavou e talenia: <ul style="list-style-type: none">• Fakatino he fehoahoaniga kamata mo na tamaiti ma na talavou e talenia:<ul style="list-style-type: none">○ fakalauefa mālie na vahega e akoako i luga o te initaneti○ e fakatupe nā ko he vaega o na avanoa ki na Ākoga Aho Tahi [One day Schools]○ fakatino ma fakamalohia ni ahiahiga fakamahani ma ni fakatinoga i fafo mai o te ākoga, mo na tamaiti ma na talavou e talenia○ kamata fakavae ni fakailoga [awards] mo na fanau ma talavou talenia	Fakauma [Ilanuali 2019] Fakauma [Ilanuali 2019] Koi fakaauau nei [talu mai ia Me 2019] Fakauma te tamilohaga muamua [Apelila]. Kamata te tamilohaga e lua ia Aukuho.

Ka ki matou:	Taimi
<ul style="list-style-type: none"> ○ fakaauau te galulue fakatahi ma he vaega o tagata popoto i na akoakoga o tamaiti talenia, ke onoono ma hukehuke na fehoahoaniga mo na tamaiti talenia. 	Novema kia Tehema 2019
<p>Ke lahi te avanoa ki na fehoahoaniga mo na fanau ma talavou talenia:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fakatino ni fehoahoaniga fakaauau mo na fanau ma na talavou talenia: <ul style="list-style-type: none"> ○ Fakatū ni hikolapihi tau akoakoga, ke mafai ai na tamaiti talenia ke fakaauau a latou akoakoga ma na fakatinoga. ○ Fakatū ni hikolahipi tau akoakoga, ke fakaleleia ai na agavaka o na faiakoga mo na tamaiti e talenia ○ fakaauau na fehoahoaniga e iei i te taimi nei, ki na ākoga kamata [e aofia ai te akega ki loto o na ākoga maulalo] ○ ke lahi na avanoa e ulufale ai ki te Ākoga Aho Tahi [One Day Schools], pe ko nietahi ākoga veia; ma hakili ai ni avanoa tau akoakoga i luga o te neti, kafai e hē maua he avanoa ki te Ākoga Aho Tahi [One Day Schools]. ○ fakaauau te galulue ma na tino popoto i na akoakoga o tamaiti talenia, ke tautuku ma hukehuke ai na fehoahoaniga mo na tamaiti talenia. 	Novema 2019 kia Tehema 2020 Mai ia Iulai 2019 Mai ia Ianuali 2020 Mai ia Ianuali 2020 Koi fakaauau pea

Fakamuamuaga 6: Fakaleleia na akoakoga mo fanau ma na talavou e tau olo kehe ma na ākoga

Ko na tamaiti ‘fakapokepoke’, e aofia ai ki latou e maualuga te ono olo kehe ma te ākoga, pe ko ki latou foki kua olo kehe ma te ākoga. Ko te mea ia e tupu kafai e fetaui ma ni faigata e lahi. E mahani lava oi fa ia vaega e fakavahega kiei: ko na fakafitauli i hikomaga tau akoakoga e aofia ai te fakailogatino ma te fakailogalanu, na fakafitauli i kāiga, na fakafitauli tau nofonofoga ma/pe tau tamaokaiga, ma na fakafitauli tau te tagata lava ia. Ko na fakafitauli tautokatahi e aofia ai te amio, ola malolo o te mafaufau, ko na fakafitauli tau akoakoga e hē matea, ko te ola malolo o te tino ma te tulaga hē katoatoa o te malohi.

Mo te tokalahiga o na tamaiti Māoli, ko te tauhiga ma te amanakia o te fakahinomaga, te aganuku ma te gagana, ko he fehoahoani tāua lele ki na hokotaga ma na akoakoga.

Ko te galuega tenei ka fakailoa ai na ikuga o te Fono Akoakoga [Alternative Education hui] [e fai i te aho 22 Fepualii 2019] ma te Talanoa Akoakoga [Kōrero Mātauranga Education Conversation].

Ko he ā te fakatatau kiei te fakamuamuaga tenei?

E iei na āfāinaga tāua mo he vaitaimi loa, mo na fanau ma na talavou kua olo kehe mai na ākoga. Ko na fanau talavou ienei e ono ola hē fia mafuta, e ono maua i na fakafitauli tau te mafaufau, pe tau fakahētonu te mafaufau.

Ko ki matou e fofou ke taofia te olo kehe mai o he fanau pe he talavou, i hō he lakahaga o tana malaga fakaakoakoga; fakaleleia na tulaga i na akoakoga fakapokepoke [mo he fakatakitakiga, ko nietahi hikomaga kehe mo na akoakoga ma na fakatinoga] mo ki latou e fofou kiei; ma fakamautinoa e lelei na fehoahoaniga e maua ke fehoahoani, ai ki na fanau ma na tupulaga talavou ke toe foki ai ki na ākoga.

Ko te fakaleleia o na iloiloga ma te vave matea o na manakoga fehoahoani tau akoakoga, ka fehoahoani lele oi fakamatea na fakafitauli tau akoakoga tē e ono olo kehe ai ma te ākoga. Ko te vave iei o na fehoahoaniga fakaopoopo, ka fehoahoani lele ki na manakoga o na fanau ma na talavou e maualuga ma faigata o latou manakoga o na uiga ma na amio.

Aihea e tāua ai te fakamuamuaga tenei, ma e vehea ona fehoahoani ki na tamaiti e ono olo kehe mai te ākoga?

Ko tamaiti ma tupulaga talavou uma, e tuha pe ko heā na popolega e iei, e iei lava to latou aiātatau tutuha ki na avanoa, ke auhia ai o latou mokomokoga e vē lava ko o latou tupulaga. Ka kamata taofia e ki matou na lukitau e feagai ma nietahi o tamaiti ma na talavou i te ākoga, e ono olo kehe ai ma te ākoga, e ala i te fakamatea ma te vave tautali atu ki na manakoga tau akoakoga, e vē ona takua i ietahi vaega o te Peleni Galue tenei.

Kae, ko ietahi tamaiti ma na tupulaga talavou e ono manakomia pe a ki latou na fehoahoaniga, ke toe hokotaga ai ki a latou akoakoga, pe fakaauau pe a tumau i te ākoga. Ka fuafua e te Matāeke na auala, e fakalelei ai na akoakoga mo na tamaiti ma na talavou e fakapopolegia i te olo kehe mai te ākoga, e ala i na fehoahoaniga fakaopoopo i te hihitemi akoakoga katoa. Ka kikila foki te Matāeke ki ni auala e fakaleleia ai te olo ki te ākoga, ma iloilo ai na taki o te fakamalolo, fakahala, fakateka, ma te tuli kehe mai te ākoga.

Onoonoga mo te fakaauauga ma te fakatinoga o na kaukaunaga ma na fehoahoaniga, mo na tamaiti e fakapokepoke i te olo kehe mai te ākoga

E ki matou iloa te tāua o te kikila patino ki te ola malolo, ma e aofia ai te fetukutukunaki o na auala o akoakoga ma na filifiliga o te kalikalamu, na fehoahoaniga tau te amio, fehoahoani tau fehokotakiga, fehoahoaniga e lahi mo na huiga, ma na auala e vave fia maua ai he fehoahoani. Ko na matakupu fakatino e ve ko na tavale e tatau foki ke onoono lelei.

E tāua lele te fakaauauga ma te fakatinoga o na tautuaga ki te kulupu tenei kua fakamuamua, auā e tautali atu ki na manakoga ma na fakanauga o tamaiti ma na talavou Māoli ma Pahefika, ma o latou kāiga, ka koi feagai pea ki latou ma na fakaikuga tau akoakoga e hē talafeagai. E manakomia te Matāeke ke matuai opotia ma fakatāua na kāiga, ke fehoahoani ai ki na tamaiti ma talavou e i loto o ni tulaga fakapokepoke.

Ko te fakaauauga o na fehoahoaniga mo na tamaiti ma na talavou Māoli, e manakomia ai ke aofia ai na tino popoto Māoli i te peleniga ma te fakaauauga o na filifiliga; ma ko te peleniga ma te fakatinoga o na polokalame e tatau ke atafia ai te tāua o te fakahinomaga, te gagana ma te aganuku ki te ola malolo ma na mokomokoga o na tino Māoli.

“[Ko ietahi tamaiti ma tupulaga talavou Māoli] e lea ko ki latou kua olo kehe mai na ākoga, auā nae hē fakamaliegia o latou manakoga; mā nae lagona ko ki latou nae fakahinohinomia auā ko ki latou e matitiva, e hē lelei a latou akoakoga, e kehe a latou aga, pe tautatala foki i te latou gagana”.

Fakatinoga kautū ma te taimi

Ka ki matou:	Taimi
Fakalelei te fakatinoga o na akoakoga mo tamaiti ma tupulaga talavou, ki latou e ono fakapopolegia i te olo kehe mai na ākoga. <ul style="list-style-type: none"> • Iloilo na filifiliga, kikila ki na taki e fakatino i na atunuku i fafo ma loto foki i Niu Hila. 	Fepuali kia Iulai 2019
<ul style="list-style-type: none"> • Peleni fakatahi ma faiakoga ma ietahi tino akoako, na tamaiti e tau olo kehe ma te ākoga, na tino Māoli, na tino Pahefika, na kāiga ma na nuku, he hihitemi e fakamahani gofie ma fetukutukunaki ki na vaega e fakapokepoke, e tautali lelei atu ki na manakoga tautokatahi, mā ko he hihitemi e galulue fakatahi ai ma na ākoga. 	Fepuali kia Oketopa 2019

<ul style="list-style-type: none"> Fakatino na vaega fou e fakalelei, e aofia ai te fakatalatalanoa o na konekalate fou mo te fakaleleiga o na tautuaga [<i>e fuafua ki te fakatupega</i>]. 	Iulai 2020 kia Ianuali 2021
Iloilo na taki agai ki te fakateka, fakamalolo, fakahala, ma te tuli kehe mai te ākoga.	Fepualи kia Iulai 2020

Fakatino na fakamuamuaga e ono

I loto o na fakamuamuaga takitahi ienei, ka i loto ai na galuega fakaauau ki na taki, hokotaga ma te mātaeke akoakoga ma te mataeke hē katoatoa te malohi, na mātua ma kāiga, ke galulue fakatahi; ma ko ietahi taimi, e tatau ke peleni fakatahi ai. Ko na fakamuamuaga e manakomia ke peleni ke kavea ma takiala manino, e fakaleleia ai te hihitemi ki te vave matea ma te tautali atu ki na manakoga. Ko na fakamuamuaga e tatau ke auhia i te fakatupega e maua, ma fakaholoholo ai lava, mai teia taimi ki teia taimi. Ko na fakamuamuaga ka iloilo, e kavea ko he vaega o na peleni hukehuke, ma na onoonoga o na fehoahoaniga tau akoakoga a te Matāeke.

Ka galulue fakatahi te Matāeke ma he vaega o na tinofaihea [stakeholders], i na vaega kehekehe o te galuega tenei. Galulue ma na tino Māoli, ke fakamautinoa ai te tāua o te lagolago lelei e te hihitemi akoakoga, o na mokomokoga tau akoakoga e tutuha mo na tino Māoli. Tautali atu ki na tino Māoli i loto o na nofonofoga o latou kāiga; ma fakaaloalo ma amanakia te fakahinomaga, te aganuku ma te gagana a te tamaiti Māoli, auā ko ni vaega e tāua ki te galuega tenei.

VAEGA 3: Ko na atiakega fehoahoani

Ko te vaega tenei e kikila ai ki ietahi galuega, tē e lagolagogia te fai fakalelei o na fakamuamuaga, ki na fehoahoaniga tau akoakoga. Ko na lagona fakaalia ki te Peleni Galue fakaataata mo na tino e hē katoatoa te malohi ma na fehoahoani tau akoakoga, na fakatāua ai ietahi atiakega eiei ona āfiāga lelei, agai ki te manuia o na fakatinoga e fakamuamua.

Ke malamalama i te aiātatau ke ake ai ki te ākoga, ma maua he akoakoga

Ko ki matou ka galulue ma te matāeke ola malolo, te matāeke hē katoatoa te malohi, ma na kulupu a na mātua, ke fakamautinoa ki na komiti fakatonu ma na takitaki o na akoga, te iloa ma te malamalama ki na aiātatau a na tamaiti ma na talavou uma ke ake ai ki he ākoga, ma maua ai te akoakoga mai na ākoga i o latou kogafenua.

Fakaleleia te agavaka ma te mafai o na faiakoga

Ko ki matou e fofou ke tuku atu te lagolago, te koleniga ma na meafaigaluega e manakomia e na takitaki, na faiakoga ma ietahi tino akoako i na hikomaga akoakoga uma, kae ke atili matea ai na manakoga o tamaiti ma tupulaga talavou uma; kae ke makekeke ma agavaka ai ki te latou tautali atu ki tamaiti.

A Matou Taki, A Matou Faiga: Ko te Taki o na Tiute Fakapitoa ma na Tulaga o Galuega

Fakafaiakoga [Code of Professional Responsibility and Standards for the Teaching Profession] kua fakamanino mai ai te tāua o te kavea ma faiakoga i Aotearoa, Niu Hila, mā e taki ai na faiakoga uma e tuha pe ko he ā te hikomaga akoakoga eiei ai. E manakomia ia faiakoga uma lele ke tautali atu ki na manakoga o na tamaiti ma na talavou Māoli, ma ki latou e kehekehe na gagana ma na atunuku, ma ki latou e hē katoatoa te malohi pe ieini o latou manakoga fehoahoani tau akoakoga.

Ko he kikilaga lahi ki te akoakogia fakapitoa o faiakoga ke lelei ai na akoakoga opotia, e hē gata e fehoahoani ki na tamaiti eiei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, kae e fakatāuagia ai te hihiitemi akoakoga e opotia ai ia tagata uma. Ko he kaufaigaluega e totoka toe agavaka, e ono mafai ke kavea ma auala e fakataikole ai te manakomia o na fehoahoaniga fakapitoa; kaemaihe lava mo na tamaiti ma na talavou e taikole o latou manakoga ke pa ki na manakoga feololo, e aogā lahi kie te akoakoga fakamahani [adaptive teaching].

Ka galulue tafapili te Matāeke ma te Komiti Akoako Aotearoa Niu Hila [Teaching Council of Aotearoa New Zealand], ke fakamautinoa ai he kikilaga manino e aogā mo faiakoga ma na takitaki.

Ka hakilikili ma kave kehe e ki matou na pā puipui ki na akoakoga fakapitoa ma ietahi koleniga mo na faiakoga Māoli, ma ietahi tino akoako. Ko na manakoga ma na fekuikuiakiga i te taimi nei ke ulufale ai ki na akoakoga fakapitoa ma na fakailoga fakapitoa, e hē matuā nofotonu mo ietahi

faiakoga Māoli ma ietahi tino akoako; ma ko te ikuga ia, e hē lava te kaufaigaluega i na vaega ieia.

Ka onono e te Matāeke te manakomia o nietahi tino fehoahoani fakapitoa tau akoakoga, ma na faiakoga fakapitoa e malamalama, e ki latou mafaia oi fakaaogā na iloa faka-Māoli ke fehoahoani ai ki na akoakoga, ma fakaleleia ai te malamalama o te kaufaigaluega i te Gagana Māoli ma te Gagana Gūgū Niu Hila. Ka taukikila foki te Matāeke ki na auala e fakalelei ai te mafai o na faiakoga fehoahoani.

“E hē mafai ke maua ni fakaikuga lelei mo na tamaiti ma na talavou eiei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, vaganā kua lelei te uluaki akoakoga o faiakoga, ma na fakaleleiga fakapitoa mo faiakoga.” — manatu fakaalia mai VIP [Mātua Tāua Lahi - Very Important Parents]

“E tāua lele na mea uma lele, kae i te taimi nei, ko na ākoga tē e fakatinoa te galuega fitā ke fakamatea, hukehuke malie, hakili fehoahoani, oi kua tautali atu ai ki te tamaiti ākoga, kae e tau hē ieie he lagolago mo faiakoga i te vaega nei.” — manatu fakaalia mai he matua, ma he hui o te Komiti Pulepulega Ākoga

Ola Malolo

Na fakatāua i na lagona fakaalia ko na ākoga kamata ma na kōhanga reo venā na ākoga, e manakomia e ki latou ni fehoahoaniga e lahi ke ieie ai ni hikomaga akoakoga tāoga, e fakamalohia ai te ola malolo ma te tauivi o na fanau ma tupulaga talavou. E fakaaogā e te Matāeke ana polokalame ola malolo e ieie i te taimi nei, e vē ko na polokalame a te Amio Lelei mo Akoakoga [Positive Behaviour for Learning], ke fakamautū ai ni fehoahoaniga mai na fakalapotopotoga e lahi, ke tautali atu ai ki te ola malolo, puipui mai hauāga, ma te ola malolo o te mafaufau. Ko na fehoahoaniga ienei ka atafia ai te malamalama faka-Māoli agai ki te ola malolo; ma vena ona tautali atu ai ki na fakafitauli o te ola malolo, e fakafeagai ma na tino Māoli i loto o te hihitemi akoakoga.

“Ko te Ola Malolo e tāua ke fakamuamua, ma e tatau ke tautali atu kieie i he taimi vave. E manakomia e ki tatou he kikilaga fakamua e opotia, e fatufatu ai te ola malolo e ala i na akoakoga manino, ke atiake ma fakalelei ai na mafai tau hokotaga ma na fakalogoga o tamaiti. Ko te ola malolo, e tatau ke kavea ko he taki ma he fakanauga manino o na akoakoga opotia” — manatu fakaalia o he Faiakoga Fehoahoani: Ko te Akoakogia ma na Amioga

Fakaleleia na fakamaumauga ma na fakamatalaga e fakahoa

Ko te Matāeke i te taimi nei, e hē ki latou tukufakatahia ni fakamaumauga agai ki na fanau ma na tupulaga talavou e ieie na manakoga fehoahoani tau akoakoga. Ko te hē ieie o ni fakamaumauga kautū venei, e fakafaigatā ai oi fuafua te tulaga manakomia o na fehoahoaniga tau akoakoga; ma pa ai ki he tulaga e hē amanakia ai na fakaikuga lelei agai ki te peleniga o na taki. E manakomia e ki tatou he auala ke tukufakatahi ai i he koga e fokotahi na fakamatalaga o he tamaiti ākoga; mā

e mafai ai ke kitea he kikilaga tukufakatahi ki na manakoga tau akoakoga o tamaiti ma tupulaga talavou uma.

I te taimi nei, ko na fakamatalaga o tamaiti ma talavou e manakomia ni fehoahoaniga tau akoakoga, e fakamaopoopo ma tukufakatahi e na fakalapotopotoga kehekehe, ma iku ai ki te fakaluagia o na fakamaumauga, ma na fakafitauli ki te maua o na fakamatalaga. Ko na ākoga e hē fiafia ki te tulaga faigata o na auala e maua ai na fakamaumauga agai ki na manakoga fou tau akoakoga o he tamaiti; ma kitea ai te manakomia o he hiitemi e fakahoa ai na fakamaumauga, ma e mafai ke maua uma ienei fakamatalaga kafai e heke atu mai na ākoga kamata ma na kōhanga reo ki na ākoga, pe heke mai teia ākoga ki he tahi ākoga.

E manakomia ke iloa e ki matou pe ko iefea na fanau ma tupulaga talavou e manakomia te fehoahoani, pe ko ni a na itukaiga fehoahoani, ko fea te koga, ma ko afea foki e manakomia ai. E manakomia ke ki matou iloa pe ko he ā na fehoahoaniga kua maua, ma na fehoahoani e aogā, kaemaihe ni fehoahoaniga e heki talafeagai. Ko teia malamalama ka mafai ai e te Matāeke oi tuku atu ki te atunuku, na fehoahoaniga tau akoakoga e katoatoa, ma fua ai te lelei o te fakatinoga o na tautuaga fehoahoani ienei.

Eiei te manakoga lautele ke iei he fakaputuga o fakamaumauga a te atunku katoa, e fehokotaki ki na fehoahoaniga tau akoakoga. E tokalahi na tino e fofou lele ke fakaputu kehekehe na fakamatalaga e fuafua agai ki na manakoga, ka iloa ai foki e na fakalapotopotoga talafeagai pe ko fea te fakamamafa kiei a latou fehoahoaniga o na manakoga fakapitoa tau akoakoga.

Ko te tahi lakahaga, ko te fakamanino o na maliliega ke maua ma fakahoa ai na fakamatalaga, kae ke puipuia ai na aiātatau patino; ma ke fakaaogā ai na fakamatalaga i he tulaga e maua ai e na fanau ma o latou kāiga, te lagolago talafeagai i te taimi tatau. Ko te Matāeke e māina lele ki na popolega fakailogatino ma tuhituhilima, ma ka onoono fakalelei te vaega tenei.

Ko na lagona e fakaputu mai i na vaega e lua muamua o te Fakahoaga Fakamatalaga o Tamaiti (Te Rito), e vē ona fuafua mo te 2019, ka fakailoa ai e te Matāeke he peleni mo he fakaputuga fakamaumauga, e aloakia ai te aiātatau a na tamaiti ākoga uma.

Talu ai ko na fakamatalaga tau te tagata pe ko na kāiga foki, ko ni koa ki na tino Māoli, ko te mea ia ko na tino Māoli i loto o na peleni ma na tonu fai, pe vehea ona fakaaogā a latou fakamaumauga, ke fehoahoani ai ki na fakanauga o fanau ma tupulaga talavou.

“I te kavea o au ma faiakoga, e mahani lava hē lahi pe heai foki ni fakamatalaga e maua mai te ākoga mulimuli nae iei ai te tamaiti, kae ko na tamaiti ienei, e mahani lava iei o latou manakoga tau akoakoga ma na amioga.” — manatu fakaalia mai he faiakoga

Ke katoatoa na hokotaga

E iei na avanoa e mafai ke fakatino ai ni fuafuaga e peleni lelei, agai ki te hokotaga katoa o na tautuaga tau akoakoga, e aofia ai na fehoahoaniga tau akoakoga; e aofia ai na auala ma na fehoahoani e maua i na kogafenua ma na nuku takitahi. E aofia i kinei na kikilaga faka-kogāfenua, ke fakamatea ai na manakoga ma fakahoa ai na lihohi ki na ākoga, na ākoga fakapitoa ma na ākoga kāiga, na ākoga hatelite, ma na hikomaga fehoahoani tau akoakoga, ma na hikomaga mo ki latou e fakapokepoke; ma fakamautinoa ai e lahi na filifiliga ma na koga e mafai ke tautali ai ki na manakoga o na tamaiti ma na talavou, e avanoa mo na mātua kafai e manakomia.

I te 2019 ma te 2020, ka fuafua ai e te Matāeke he peleni galue ke tukufakatahi ai na fehoahoaniga tau akoakoga, i loto o te Peleni Ola Akoakoga Atunuku [National Education Growth Plan] ma na fakatinoga o na peleni.

Ko na ākoga fakalogoga [sensory schools], e aofia ai na fehoahoaniga ma na tautuaga akoakoga mo na tutuli, ko he vaega tāua o te hokotaga faka-atunuku. Ko ki matou e peleni ke fakaauau te lagolago ki te Gagana Gūgū Niu Hila [New Zealand Sign Language] i na kāiga e iei na tamaiti tutuli, i na ākoga, vena ma na faiakoga ma ietahi tino akoako. I he taimi i mua, ko ki matou e naunau ke fakalauefa na koga fakaofi [immersion hubs], kae ke kavea ko he avanoa lelei mo na tamaiti tutuli tokalahi i ietahi koga.

Ko he vaega tenei o te matou peleni ke fakamalohia ai te hokotaga atunuku, ka iloilo ai e te Matāeke na fehoahoaniga e avanoa ki na tamaiti ma tupulaga talavou e maualuga te levolo o na manakoga tau akoakoga [e aofia ai te Hikimi Lihohi Fakaauau [Ongoing Resourcing Scheme] ma te Fakatupega Manakoga Ola Malolo [School High Health Needs Fund]].

“Ko he akoakoga e opotia uma, ko tona uiga ko he kikilaga katoa ki na pa puipui e hē maua ai e na tino hē katoatoa te malohi, na avanoa tutuha i na akoakoga: fauhaga o na fale, fakatulagaga o na potuākoga, te faiga o na lehona, ko na kikilaga ma na fakailogatino” — manatu tuku mai te Fono Tino Hē Katoatoa Te Malohi [Disabled Persons Assembly]

Ake atu ki na ākoga, ma na lakahaga kua uma ai te ākoga

Na fakaalia i na manatu tuku mai, ko na huiga, i te heke mai he tahi ākoga ki he tahi ākoga, e mafai ke matuai faigatā lava mo na tamaiti ma na talavou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga. Ko ki matou e fofou ke lagolago malohi na fanau ākoga, kae ke iku manuia ai na fehuiakiga o na ākoga, ma fakataikole ai te fitatā o na kāiga, kafai e hē lagolagogia ienei huiga. E aofia i kinei na huiga o na hikomaga tau akoakoga [mo he fakatakakīga, ko te heke mai na ākoga kamata ki te ākoga] ma te va o na vahega/tauhaga. Ko na vaega fakapitoa o tamaiti ma tupulaga talavou, e vē ko na tamaiti autism spectrum disorder, e ono manakomia e ki latou ni itukaiga fehoahoaniga fakapitoa. Ko na Taki Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga ka iei ta latou galuega, e lagolago ai ki ienei huiga.

Ko hō he fakahetonu i na tautuaga pe ko na fehoahoaniga fakapitoa, i te va o na ākoga kamata ma na ākoga maulalo, ka atili fakafitā ai ki na faigata eiei ai na huiga mo tamaiti ma o latou kāiga. Ko ki matou e fofou ke fofō ni fakahētonu eiei, kae ke tumau ai pea nahe āfāina na fehoahoaniga ma na fakatupega. E kikila foki te Matāeke ki na auala e mafai ai te tamaiti ke fano ma kave ona fakamaumauga, kae ke hologa lelei ma māina ai na huiga.

Ko te Matāeke e fofou, ke mautinoa e na tamaiti ākoga eiei o latou manakoga fehoahoani tau akoakoga i loto o na kolihi, e tutuha lelei lava o latou avanoa ma o latou tupulaga, kafai e heke atu oi fakaauau na akoakoga, na koleniga, pe faigaluega. Ko tenei lagolago e aofia ai: ke fauhia na auala patino mo te tino lava ia ke fakaauau ai na akoakoga ma na galuega, tukuatuga o na fakamatalaga ma te kavea ma tino taki [role modelling], peleniga o na galuega ma na galuega fakamahani, ma te fakaauauga o na hokotaga i te va o na ākoga ma na tino-fakafaigāluega-tino [employers].

Ko te Mataeke e fofou ke fauhia he alataki e fetukutukunaki ma tāoga, ke mafai ai e na tamaiti Māoli ma te Pahefika eiei o latou manakoga fehoahoani tau akoakoga, ke auhia o latou moemitiga.

“E ki matou kitea te tāua o te vaitau o fehuiakiga i te olaga o na fanau – ko te huiga mai te ākoga kamata ki te ākoga, mai te ākoga maulalo ki te ākoga kogāloto [intermediate], ki te kolihi, ma fafo atu o te hihitemi ākoga agai atu ki te olaga talavou. Ko na vaitau uma o na fehuiakiga e kitea ai na fakahētonu ma na popolega, ma e tāua ai te talafeagai o na fehoahoaniga mo te hē katoatoa o te malohi ma na fehoahoaniga tau akoakoga, ke fehoahoani lahi ai ki na fanau ma tupulaga talavou, i loto i na vaitau o fehuiakiga.” — manatu fakaalia mai te Barnados [Ko he fakalapotopotoga e fehoahoani ki tamaiti i Niu Hila].

PEPA FAKAOPOOPO 1 [ANNEX]: Otootoga o na Manatu Fakaali i na Talanoaga

Ia Hetema 2018, na fakalauiloa ai te Peleni Galue fakaataata Mo Ki latou E hē Katoatoa Te Malohi ma na Fehoahoaniga Tau Akoakoga (te Peleni Galue fakaataata) mo ni fakatalatalanoaga. Ko te moemitiga o tenei Peleni, ko te iei o he hihiitemi makeke o na fehoahoaniga tau akoakoga, e fakatāua ai na fanau ma na talavou e iei o latou manakoga fakaopoopo tau akoakoga; ma lagolago malohi ai ki a latou taumafaiga, te agai ki mua, ma te ola malolo.

I te fakatalatalanoaga ki te atunuku katoa agai ki te Peleni Galue fakaataata, na fakaputu ai e te Matāeke o Akoakoga (te Matāeke) na fakamaumauga mai te 893 o na tali ki na fehili, ma na manatu fakaalia. Ko te Lipoti o Iloiloga o na Manatu Fakaalia na matea ai na manatu ma na matakupu lalahi na hula mai i na fakamaumauga ienā, oi fakavahega ai e tuha ma na vaega e fakamuamua, e vē ona tākua mai i te Peleni Galue.

Ko na vaega e hohoko mai, ko he otootoga tenā o na manatu fakaalia na tuku mai.

Ko na Hini Kautū

Ko te tokalahiga o ki latou na tautali mai, na fakaalia te lagolago fiafia ki te kautū o te Peleni Galue fakaataata, e amanakia ke kavea ko he lakahaga lelei agai ki mua, mo he hihiitemi akoakoga tāoga mo Niu Hila. Na fakahula foki e nietahi tino, na auala e mafai ke tautali atili atu ai te Peleni Galue fakaataata ki na fakafitauli fakailogatino o te hihiitemi, agai ki na tamaiti e hē katoatoa te malohi ma/pe ko ki latou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga i loto o te hihiitemi akoakoga.

E iei na popolega ki na faiga fakailogatino toe hē opotia, agai ki na tamaiti ma tupulaga talavou e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga kua hē hokotaga lelei. Na fakapitoa lele te fakamatea e na manatu fakaalia, na vaivaiga i loto o te hihiitemi e iei i te taimi nei, i te tautali atuga ki manakoga tau akoakoga o na tamaiti Māoli ma te Pahefika. E iei he kikilaga, ko te Peleni Galue fakaataata – ma te hihiitemi akoakoga i tona tulaga lauefa – e heki tautali lelei ki te fakaleleiga o na fakanauga, kaemaihe lava ko na tamaiti ma na tupulaga Māoli. E iei ki latou nae fofou ke maua lahi te avanoa mo na fehoahoaniga ma na meafaigaluega faka-Māoli; ma kavea ai te Peleni Galue ko he avanoa e fakaaoā ai e te Matāeke te kikilaga a Te Ao Māoli, mo ki latou e hē katoatoa te malohi. E iei te mokomokoga, ke kitea te Peleni Galue tenei ko he peleni e opotia tona fakatinoga, kae hē na ko te takutaku oioti.

Na tākua e ietahi tino, te hē lava o na tino fakapitoa ma na tino fehoahoani Māoli i loto o te kaufaigaluega fehoahoani tau akoakoga; talohaga ke iei nietahi fakatupega ke fakalelei atili na faiakoga Māoli, auā e talitonu ko na mokopuna e akoako mai i ni faiakoga e iei te malamalama faka-Māoli, e fakamanuiagia na fakanauga e tauivi kie.

Na fakahula e ki latou na tautali mai, te tulaga faigatā e feagai ma na tamaiti tutuli ma na tamaiti e akoakogia te Gagana Igilihi i loto o na ākoga.

Fakamuamuaga 1: Fakalelei atili na auala e hukehuke ai na fanau ma tupulaga talavou mo na manakoga tau akoakoga⁷

Ko te hukehukega ma te iloiloga, ko nietahi ia o matakupu nae tākua hō i na manatu fakaali. Ko te tokalahiga o na tino nae lagolago ki te manatu agai ki te iloiloga fakalauaitele, ma kitea ai ko te vave iei o ni hukehukega, ko he vaega tāua lele. Kae, na fehiligia foki te katoatoa ma te lelei o na fehoahoaniga kafai e uma na hukehukega, vena foki ma na manatu kehekehe ki te tauhaga talafeagai e tatau ke iloilo ai na tamaiti e iei na manakoga fakapitoa tau akoakoga.

Fakamuamuaga 2: Ke fakamalohia te lahi o na fehoahoaniga mo na tamaiti ma fanau e iei na manakoga fakaopoopo tau akoakoga

Na fakatāua lele te fakatū, mo te tofiga Taki Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga. Na matea lele ko te vaega tonā lua ia e tāua ke fakamuamua i na fakamaumauga, ma e 35% ki latou na tautali mai, na talanoa agai ki te tofiga fou tenei. E tokalahi ki latou nae naunau keina tino mai loa tenei tofiga i loto o na ākoga, kae na fakafehili foki pe vehea te fakatupega ma te fakahaoaoga o na tofiga fou ienei. Na tākua e ietahi tino, te tāua o te iei o te tofiga Taki Fakahoa Fehoahoani tau Akoakoga, i loto o na ākoga kamata.

Ko he hihitemi fehoahoani e fetukutukunaki toe patino, ko te vaega ia na fakamuamua e ki latou na tautali mai ki na fehili, mo te Peleni Galue fakaataata a te Matāeke. E tokalahi ki latou na talohaga mai, mo te fakaleleiga o na fehoahoaniga mo tamaiti e taikole ki te feololo o latou manakoga, e tatau i te Mataeke ke tatala lahi te avanoa mo te Hikimi Liholihi Fakaauau [ORS], pe fakatū he tahi polokalame e fetaui kiei.

Ko te vave fakatino o te fehoahoani, ko hē tahi ia o matakupu na fakātauā e tagata. Na fakatāua e ki latou na tautali mai, ko te vave iei o na fehoahoaniga, ke foia ai na fakanauga hē taunuku mo na tamaiti e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga. Ko te manatu takalahi lava ‘ko te vave, ko te lelei foki ia’, ma e talitonu ietahi tino ko te Peleni Galue tenei e tatau ke i loto ai na fakaleleiga atili, mo na fehoahoaniga tau akoakoga i na ākoga kamata.

E ui lava e hē ko he fakafitauli lahi, kae na kitea ko te foia o na fakafitauli, ko he vaega tāua tenā o he hihitemi akoakoga e holoholo lelei ma avanoa tutuha.

Mo ki latou na talanoa ki manakoga fehoahoani tau akoakoga mo tamaiti e fakapokepoke, na fakahula ai te tatau ke iei ‘he tahi akoakoga,’ nofoaga o fakatinoga, ma he kaukaunaga e fakamalohia ai te kaufakatahi, ke lagolago ai na fanau e fakapokepoke.

Na talanoa foki ki te fakaleleiga o na huiga, mo na tamaiti fakapokepoke ma na tamaiti i na ākoga kamata, kafai e uma mai te tahi ākoga kae heke atu ki te tahi ākoga. Ko te hē iei o he fakatupega i te va o na ākoga kamata ma na ākoga maulalo, ko he fakafitauli lahi tenā mo na mātua ma na

⁷ Ko te Peleni Galue fakaataata e fa ana fakamuamuaga (The draft Action Plan had four priorities)

faiakoga, e vena foki te kitea o te hē lava o te lagolago mo na tamaiti e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, ieia kua heke mai na kolihī ki na akoakoga maualuluga, koleniga pe ko na galuega. Nae lahi na fautuaga tāua ki na auala e fehoahoani ai tenei Peleni Galue, ke fakaleleia atili na fehoahoaniga kafai e uma te ākoga kae heke atu ki te tahi ākoga.

Ko na tino e naunau ke kitea te galulue fakatahi o na kāiga, na faiakoga, na tino lagolago, na tautuaga fakapitoa ma ietahi fakalapotopotoga e agavaka, i loto o tenei hihitemi makeke mo na fehoahoaniga tau akoakoga. Ko te fakatū ke galulue fakatahi te Matāeke Ola Malolo ma te Matāeke Akoakoga, ko he manatu na talia fiafia e te tokalahiga; fakatahi ai ma te lahi o na lagona fakaali ki te Matāeke ke galulue foki ma ietahi matāeke (kaemaihe lava te Oranga Tamariki).

Fakamuamuaga 3: Fakalelei na auala e tautali ai te hihitemi akoakoga

Ko na fehoahoaniga tau akoakoga, ma te kaufaigaluega faiakoga, ko na vaega ia e kitea e tāua ki te fakatinoga o te fakatūga o tenei Peleni Galue. E toe lava ko te afa o ki latou na tautali mai, na talanoa agai ki te kaufaigaluega. Na fakaalia ko te hē lava o te kaufaigaluega e iei nei, ko he fakamataku tenā ki te auhia o na moemitiga o te Peleni Galue fakaataata; e tokalahi ki latou e fofou ke lelei na koleniga

- te Akoakoga Muamua Faiakoga (Initial Teacher Education) ma te polokalame fakaauau ko te Akoakoga Fakatamaokaiga Fakapitoa [Professional Learning and Development]
- mo te akoakoga o te kaufaigaluega mo na manakoga fakapitoa tau akoakoga.

Na fakaali foki e mātua ma faiakoga, te manakomia ke mauagofie ni fakamatalaga agai ki na manakoga fakapitoa tau akoakoga.

Fakamuamuaga 4: Fakamautino e fakataunuku na fehoahoaniga tau akoakoga mo na kaukaunaga fakaopoopo

Na hula i na tali na tuku mai ki te Peleni Galue fakaataata, na popolega agai ki na fakatupega. Ko te toka luhafuluiva o ki latou na tautali mai, na talanoa agai ki na fakafitauli i te taimi nei agai ki na fakatupega, ma e hokotaga ki te lihi fakatalitali mo na tautuaga fakapitoa, ma na avanoa ki na lihohi e vē ko na tekonomohi fehoahoani [assistive technology]. Na faitiogia te hihitemi fakatupega [capped funding] e te tokalahiga o na kulupu faihea [stakeholder groups]; e talitonu na kulupu faihea ko na fakatupega fehoahoani tau akoakoga, e tatau ke fuafua otometi [automatically] agai ki te aofaki o tagata.

E tokaitiiti ki latou na fai manatu, ki na auala e ono fakaleleia ai te hokotaga fehoahoani tau akoakoga a te Mataeke. E atafia i kinei te manakomia ke paleni lelei te va o na ākoga mahani, na ākoga fakapitoa ma na ākoga e akoako i te hatelite [satellite units]. Ko ietahi kikilaga, ko na ākoga tutokatahi e foliga mai e hē fia i loto o te tukufakatahiga fakatahi; kae ko ietahi tino e manatu, ko na tamaiti e iei na manakoga fehoahoani tau akoakoga, e tuha pe i loto o ni hikomaga fakapitoa, kae e tatau ke ki latou maua te akoakoga.

I he kikilaga fakamua, eiei te fakamoemoe mo he hokotaga o fehoahoaniga tau akoakoga, etāoga ma tatala te avanoa, ke maua ai e tamaiti takitahi ma tamaiti uma te avanoa ke tauivi ai.

Ni vaega i loto o he kikilaga lautele

Eiei na tino na fakaali o latou manatu agai ki te Matāeke, ei loto ai te kaufaigaluega fehoahoani tau akoakoga, i loto o te Peleni Kaufaigaluega Akoakoga [Education Workforce Strategy]. E tokalahi ki latou na manatu veia, nae hē fetukutukunaki lelei te koleniga ma te fakaleleiga o te kaufaigaluega fehoahoani tau akoakoga, mo na ākoga kamata ma na ākoga, ke tautali lelei atu ai ki na manakoga o na tamaiti ākoga uma.

E tokalahi ki latou nae fiafia ki te Peleni Ola Malolo Tamaiti ma Talavou [Child Wellbeing Strategy], ma lagolago ai e te tokalahiga te manakomia ke fakalelei na fehoahoaniga i loto o na ākoga, mo te ola malolo o te mafaufau ma te puipuia o na fakahāuaga. Naeiei te mokomokoga ke kitea he kikilaga kaufakatahi [holistic approach] ki te ola malolo, i loto o fehoahoaniga tau akoakoga, hovē e mafai ke malamalama lahi kiei i te kikilaga a Te Ao Māoli.

Ko te Fakamatalaga Katoa o na manatu fakaalia, e maua i te:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/learning-support-action-plan>